

**KİMLİKLENEREK TOPLUMLA BÜTÜNLEŞME:
TÜRKİYE'DEKİ ERMENİ VE YAHUDİ
ÖRGÜTLENMELERİ AKTÖRLERİNİN KİMLİK
ALGILARI VE STRATEJİLERİ**

**INTEGRATION INTO SOCIETY BY
IDENTIFICATION: THE IDENTITY PERCEPTIONS
AND THE STRATEGIES FOLLOWED BY ACTORS
OF ARMENIAN AND JEWISH ORGANIZATIONS IN
TURKEY**

Hakan YÜCEL¹-Süheyla YILDIZ²

ABSTRACT

This article discusses the efforts of Armenian and Jewish minority population in Turkey taking place in the Armenian and Jewish identity movement, against the assimilation by protecting and introducing their identities. The study also shows their efforts for being visible in the society by self-identification in today's Turkey. The main purpose of the study is to show that the outreach process of the Armenians and the Jews, which started in 1990's, contains an effort for introducing their identities to the other groups and majority by media and cultural activities, for protecting their cultural values that are in danger of disappearance. This process entails to be integrated into the society instead of to be assimilated by it or in other words, to be "Turkey-fied" instead of "Turkified".

By embarking from the datas gathered from the interviewees, who are significant figures of their ethnic groups, the study indicates that the outreach process leans on an identity strategy, which is shared by the actors of both of the two

¹ Yrd. Doç. Dr. Galatasaray Üniversitesi, Siyaset Bilimi.

² Strasbourg Üniversitesi, Doktora öğrencisi, Siyaset Bilimi.

groups, "to become integrated with self- identification". Even though our interviewees execute by administrators, active members and opinion leaders of Armenian and Jewish organizations, our study, does not focus on the organizations' statements and discourses. Rather it comprises of the individual and subjective discourses of them. In other words, our study leans on the evaluation of the identity perceptions and the strategies of the active actors among the Armenians and the Jews with a comparative approach.

Keywords: Armenian, Jewish, Turk, Identification, Identity Strategies. **ÖZ**

Bu makale, günümüz Türkiye'sindeki Ermeni ve Yahudi kurumları ya da kimlik hareketleri içinde yer alanların, kimliklerini asimilasyona karşı koruma, tanıtmaya ve kimliklenerek toplum içindeki yerini alma çabalarını tartışmaktadır. Makaleye veri sağlayan araştırmanın temel savı şudur; 1990'lı yıllardan itibaren başlayan Ermenilerin ve Yahudilerin dışa açılma anlayışı, önyargıların ve çeşitli saldırıların hedefi olmuş olan kimliklerini medya ve kültürel faaliyetlerle başkalarına tanıtmayı, kaybolma tehlikesi içinde olan kültürel değerlerini korumayı, asimile olmak yerine entegre olmayı ya da Türkleşme yerine Türkiyelileşme çabasını içermektedir.

Bu bağlamda, içinde buldukları etnik gruplar içinde önemli toplumsal aktörler olan görüşmecilerimizin aktardıklarına dayanan verilerden yola çıkarak; dışa açılma sürecinin, her iki grubun aktörleri tarafından paylaşılan temel bir kimlik stratejisine, "kimliklenerek toplumla bütünleşmeye" dayandığını göstermek istiyoruz. Görüşmecilerimiz, Ermeni ya da Yahudi örgütleri içinde yönetici ya da aktif üyeler olarak yer alıyor ve/veya kanaat önderi özellikleri gösteriyor olsalar da, çalışmamız, örgütlerin söylemlerini değil örgütlerin içinde yer alanların öznelliklerini ele almaktadır. Başka bir deyişle, çalışmamız, Ermeni ve Yahudiler içinde etkin olan aktörlerin kimlik algıları ve kimlik stratejilerinin karşılaştırmalı bir anlayışla değerlendirilmesine, kimlik algıları ve pratiklerine dayanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Ermenilik, Yahudilik, Türklük, Kimliklenme, Kimlik Stratejileri.

GİRİŞ

Asimile olmak yerine, kimliği koruma, tanıtma ve bu yolla da kimliklenerek topluma entegrasyonu merkeze alan bu makale, Ermeni ve Yahudi örgütlenmelerinde aktif olarak yer alan ve/veya bu gruplara yönelik yayınlarda yazan kişilere yönelik olarak 2013-2014 yıllarında gerçekleştirdiğimiz bir saha araştırmasına dayanmaktadır.³ Bilindiği gibi 1990'lı yıllar genel anlamda Türkiye'de azınlık kimlikleri hakkında tartışmaların yoğunlaştığı, kimlik hareketlerinin birbirlerini etkileyerek kök saldıgı bir dönem oldu. Bu araştırmanın temel savı, 1990'lı yıllardan itibaren başlayan Ermenilerin ve Yahudilerin dışa açılma sürecinin; önyargıların ve çeşitli saldırıların hedefi olmuş olan bu kimliklerini tanıtmayı, kaybolma tehlikesi içinde olan kültürel değerlerini öğrenme ve korumayı, toplum içinde kendisi kalarak yerini almayı, başka bir deyişle asimile değil entegre olma çabasını içerdiğidir.

Bu bağlamda, her biri dâhil oldukları etnik gruplar içinde önemli toplumsal aktörler olan görüşmecilerimizin⁴ aktardıklarına dayanan saha verilerinden yola çıkarak; dışa açılma sürecinin her iki grubun aktörleri tarafından paylaşılan temel bir kimlik stratejisine, "kimliklenerek toplumla bütünleşmeye" dayandığını göstermek istiyoruz. Etnik grupların kendine özgü tarihleri ve kimlikleri, aktörlerin toplumsal kökenleri, kültürel sermayeleri ve siyasal anlayışlarıyla farklılaşan kimlik algılarını ve bununla biçimlenen kimlik stratejilerini açıklayacağız. Bu stratejileri, kimliklenme ve kimliği tanıtma olgularını temel değişkenler olarak sabitleyerek, her iki grubun ve grup içindeki farklı aktörlerin tutumlarını görüşme verileriyle aktaracağız.

Dolayısıyla bu makale, her ne kadar görüşmecilerimizin çoğunluğu doğrudan topluluk örgütleri içinde yönetici ya da aktif üyeler olarak yer alıyor ve/veya kanaat önderi özellikleri gösteriyor olsalar da, saha araştırmasına dayanan bu çalışmamız örgütlerin kurumsal düzeydeki söylemlerini ele almamaktadır. Bunun yerine Ermeni ve Yahudi toplumu içinde etkin olan aktörlerin kimlik algılarına ve stratejilerine ve bunların karşılaştırmalı bir anlayışla

³ Bu çalışma (Proje kodu: 13.104.002, proje adı: "Kimliklenerek Toplumla Bütünleşme: 1990'lardan Günümüze Türkiye'de Ermeni ve Yahudi Örgütlenmeleri") Galatasaray Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Destekleme Fonu'nun katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. Finansal destek için Fon'a teşekkürlerimizi sunarız.

⁴ Makale için veri toplanılan saha çalışması kapsamında, 2013-2014 yıllarında dernek, vakıf yönetimlerinde yer alan ve / veya cemaat yayınlarında çalışanlar ile görüşülmüştür. **Makalede görüşmecilerin gerçek isimleri, anonimliği sağlamak amacıyla, değiştirilmiştir. Bu durumdan kaynaklanabilecek benzerlikler tesadüfidir.**

değerlendirilmesine dayanmaktadır. Başka bir deyişle, kimlik gruplarında etkin bireylerin öznelliklerini temel almaktadır.

Çalışmanın Metodolojisi

Bu makalede verilerini kullandığımız çalışmamız esas olarak bir saha araştırmasına dayanmaktadır. Bunun yanı sıra ele alınan kimlik grupları hakkındaki akademik literatür ile yine bu grupların çıkardığı süreli yayınlar taranmış, kaynak olarak faydalanılmıştır. Ancak, bu kaynaklardan elde edilen veriler, özellikle saha araştırması verilerini bir bağlam içinde değerlendirmek bazen de elde edilen verileri karşılaştırmak için kullanılmıştır. Dolayısıyla yazılı kaynaklar bu metnin hazırlanmasında ikincil derecede önem taşımaktadır, ağırlık saha araştırması verileridir.

Her saha araştırması zaman harcamayı gerektirir. Görüşmecilerin güvenini kazanmak ve sosyolojik açıdan sağlam sonuçlara ulaşmak için bu gereklidir (Kokoreff, 2003; s.46). Kimlik gibi hassas bir konuda ve gayrimüslim azınlıklar örneğinde kırılabilir kimlik grupları üzerinde saha araştırması yapmak, başka bir deyişle « zor saha çalışmak »⁵ bu çabayı zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle saha çalışması 7 aylık bir süre içinde gerçekleştirilmiş, bu sürenin önemli bir bölümü uygun görüşmecileri bulmak ve onlara projeyi tanıtip güven sağlamak için kullanılmıştır.

Bu saha çalışması niteliksel yöntem uygulanan bir çalışmadır: “Sosyal gerçekliği derinlemesine kavramak isteyen, bu oluşturma sürecinin hem bireylerce hem de araştırmacının kendisince bir yorumlama, anlamlandırma faaliyeti olduğunu kabul eden araştırmacı, araştırma problemini katıldığı mikro birimlerin sosyal hayatlarına dair sorular sorar ve buradan hareketle araştırma planını oluşturur” (Holliday, 2002: 20-22; akt. Kümbetoğlu, 2005: 34).

Saha araştırmamızda, kimlik araştırmaları için gerekli olan öznelğin ortaya çıkarılması ve kimlik hakkındaki kavramların farklı yorumlamalarının tespiti için gerekli olduğunu düşündüğümüz niteliksel yöntemi kullandık. Saha araştırmamız yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme yönetimini uyguladığımız, belli temalara dayanan açık uçlu sorularla gerçekleştirdiğimiz görüşmelere dayanmaktadır. Derinlemesine görüşme yöntemi, söylemin oluşumunun toplumsal koşullarına odaklanan bir yöntemdir. (Lebaron, 2014: 42). Saha araştırmalarında sıkça kullanılan anket uygulama yöntemi, ivedi bir yanıtı teşvik

---

⁵ Türkiye örneğinde kimlik dışı bir aktör olarak bir azınlık kimliği, azınlık kimliği hareketi çalışmanın neden olduğu “zor saha” deneyimi hakkında özellikle bkz. Elise Massicard, « Etre pris dans le mouvement. Savoir et engagement sur le terrain. Partie 1 », Cultures & Conflits, n°47 3/2002, s. 117-143.

ettiğinden yanıtların bağlamı ve yargılar hakkında bilgilenmemizi sağlamaz. Görüşme yöntemi ise tam aksine sahadaki söylemi inşa etmemizi sağlar. Çoğu kez düşünülenin aksine, görüşme yoluyla elde edilen söylemler, sorulan soruyla oluşturulmaz, süreç içinde yaşanan deneyimin sonucu olarak ortaya çıkar. (Blanchet & Gotman, 1992: 40)

2013 yılının Kasım ayı ile 2014 yılının Mayıs ayları arasında İstanbul'da gerçekleştirdiğimiz saha araştırması, 40 kişi ile yapılan derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır. Türkiye Ermenileri ve Yahudilerinin kimlik stratejisi üreten aktörleri içinde yer alan, başka bir deyişle kimliğin ve kültürün ayakta kalması için kimlik örgütlerinde, basında etkin üye ya da yönetici olarak çaba içinde olan ve her biri, içinde yer aldıkları kimlik gruplarının aktif bireyleri olan 15'i Yahudi 25'i Ermeni ile farklı mekânlarda çeşitli temalar üzerinden ucu açık sorularla yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmecilerin yaş aralığı 20 ile 70 yaş arasındadır, 15 Yahudi görüşmecinin 6'sı, 25 Ermeni görüşmecinin ise 8'i kadındır. Tüm görüşmeler, görüşmecilerin tercih ettiği mekânlarda baş başa yapılmıştır ve ses kaydı alınmıştır.

Görüşmeciler, söz konusu kimlik gruplarının nüfus ağırlıkları, örgütlenmelerindeki çeşitlilikleri, farklı yaş gruplarının kimlik örgütlenmelerindeki ağırlıklarına göre temsili hedeflenerek seçilmiştir. Görüşme verilerinden elde edilen genel tespitler, metin içinde sentezlenerek ve özetlenerek aktarılmış, somutlaştırıcı örnekler olarak, bazı görüşmelerden çeşitli alıntılar yapılmıştır. Bu anlamda, tekil alıntılar genel söylemi ya da öne çıkan söylemlerden birini yansıtmaktadır. Böyle okunmalıdır.

Kavramsal Bağlam; Kimliklenme, Kimlik Stratejileri, Kimlik Hareketleri

Kimlik sabit değildir, dinamikdir. Kimliği sabit bir veri olarak değil, süreç içinde ve karşılıklı etkileşimle değişen, dönüşen bir olgu olarak (Muchielli, 2003:12), ilişkisellik içinde ele almalıyız (Bart, 1995: 203-245). Bu nedenle kimliği nesnel ve değişmez bir veri olarak değil, dinamik bir süreç olarak ele alıyoruz (Taboada-Leonetti, 1998: 44). Bu anlamda kimliği, grubun kendisini tanımladığı kimlikle ve ötekilerin tanımladığı kimlik arasındaki çatışma-uzlaşma ilişkisiyle anlıyoruz. Kimlik, her zaman kişi ya da grubun kendisi tarafından belirlenmiş olan kimliği (*auto-identité*) ve dışarıdan belirlenmiş olan kimlik (*exo-identité*) arasında bir pazarlık/uzlaşma içinde belirlenmektedir. (Simon, 1999: 49).

Dolayısıyla, ele aldığımız kimlik gruplarını incelerken 'kimlik' yerine, sürece ve etkileşime odaklanan bir kavram olan 'kimliklenmeyi' tercih ediyoruz. Kimliklenme, özellikle kimlik talepleri ve kabullenmeler içeren bir süreç olarak

ortaya çıkmaktadır. Kimlik, bir kimliklenme sürecinin sonucu olduğu ve görecelilik içerdiği için, içinde bulunduğu ilişki durumunun değişmesiyle birlikte değişir. Bu nedenle, analiz açısından daha uygun olan kimlikten çok kimliklenmedir. (Gallissot, 1987)

Kimliklenmenin ilişkiselliği bağlamında, kimlik grupları arasında kültürel etkileşimin ve aktarımın iki yönlü işleyen etki mekanizmalarını içeren “kültürlenme” (*acculturation*) kavramı öne çıkmaktadır. “Kültürlenmenin toplumsal çevresi kuramı” toplumsal ve kültürel olanı ilişkiye geçirir. Akültürasyon inşası kesinlikle kültürün bir başka kültüre aktarılması değildir. Burada eğilim, tercihi öne çıkmaktadır. Öyle ki; Bastide’e göre egemen olan ile tahakküm altındaki grup arasında “durumlar” vardır. Doğrudan doğruya “veren” ya da “alan” gruplar yoktur. Bu nedenle etkileşimin karşılıklılığı açısından kültürlerin “yorumlanması” ve “kesişmesi” terimlerini önerir. Kültürlenme süreci içindeki gruplar, dış kültürel değişiklikler söz konusu olduğunda, hiçbir zaman pasif değildir. Bu nedenle süreç, gruplar arasındaki güç dengesi ne olursa olsun, kültürel tek tipleşmeyle sonuçlanmaz (Bastide, 1994: 115). Herskovits, her grubun kültürel ilişki durumu içinde yeni kültürel sentezler oluşturmasını açıklamak için “yeniden yorumlama” kavramını kullanır. Herskovits “yeniden yorumlama”yı eski anlamların yeni unsurlara atfedilmesi süreci ya da yeni değerlerin eski formların kültürel anlamını değiştirmesi süreci olarak tanımlar. (Cuhe, 2001: 56) Kültürlenme kavramının, özellikle Yahudilerin Türkleşme sürecini kavramamızda ufuk açıcı olduğunu düşünüyoruz.

Bu bağlamda, kimliklenmede “kimlik stratejileri” önem kazanmaktadır. Kimlik stratejilerini, saha araştırmamız ve konu hakkındaki literatürden yola çıkarak, “özgünlüğe değer kazandırılması amacıyla köken kimliği ve bağları korumayı hedef alan, grubu idealleştiren kimlik stratejisi” (Marti, 2008,59) ve kimliği tanıtip olumsuz önyargıları yıkıp toplumun algısını olumlu yönde değiştirmeyi ve kimliğini koruyarak topluma entegre olmayı hedefleyen bireysel ve kolektif çabalar olarak değerlendiriyoruz.

Kimlik stratejileri, bireysel ya da kolektif bir çabanın ürünü olarak durumların ve aktörler tarafından ifade edilen amaçların değişimine koşut düzenlemelerdir. Kimlik stratejilerinde üç unsur gereklidir; toplumsal aktörler, onların müdahil oldukları durumlar ve yine aktörlerin hedefleri (Camilleri, 1990: 49). Bu anlamda üç kimlik stratejisinden söz edilebilir:

- Asimilasyon stratejisi: burada hedef olabildiği kadar ulusal ölçekte geçerli olan (kimliğe) benzemektir. Bu strateji kültürel konformizme, kimlik

kaybına, uyum için fiziksel görüntünün değiştirilmesine kadar gidebilir. Uç noktada, ait olunan toplulukla bağların kopartılmasına kadar gidebilir.

- Farklılığın değerlendirilmesi stratejisi: buradaki hedef bir öncekinin tam zıttıdır. Amaç, köken kimlikle ve kültürle olan bağın muhafaza edilmesidir. Bu tepki, bazı örneklerde kişi ya da grubun kendi grup kimliğini idealleştirmesine kadar gidebilir.
- Ara stratejiler: Burada da önceki iki stratejinin arasında bir strateji geliştirme söz konusudur. Bu stratejide, kimlik grupları arasında benzerlikler aranır ancak bu süreçte farklılıklar bırakılmaz, inkâr edilmez. (Marti, 2008: 56-59).

“Kimlik stratejileri” kavramı, bize, toplumsal aktörün manevra yapabileceği bir hareket alanına sahip olduğunu anlatmaktadır. Birey ya da topluluk, toplumsal aktör olarak, durumunu değerlendirip, stratejik tutumlarla kimlik kaynaklarını kullanır (Cuche, 2001: 111). Bu stratejiler, seçmecî bir anlayışla unutmaya/hatırlamaya dayanan bir toplumsal hafızadan beslenip onu yeniden üretir. Joël Candau’ya göre hafıza, kimlik inşasını önceler, kimlik inşası arayışının en temel unsurlarındandır. Geçmişin trajedileri, yeni olaylarla tazelenir. Hafıza, aynı zamanda topluluk mensupları arasındaki farkları azaltıp dayanışmayı arttırmaktadır. (Candau, 1998, 9) Yine Candau’ya göre trajedilerin mirası, güçlü bir hafıza oluşturarak kimlik kaynağı gibi işler (Candau, 1998: 147). Halbwachs’a göre zaten hiçbir hafıza, geçmişi olduğu gibi koruyamaz, aksine ondan geriye ancak grubun her döneminde kendi bağlamına özgü olarak yeniden kurabildiği biçimi alır (Halbwachs, 1994: 289-290). Bilindiği gibi, farklı kültürel kimlik gruplarının sürdürdükleri entegrasyon hedefi hem kendilerini korumak hem de bir arada yaşamak istemelerinden kaynaklanmaktadır (Bilgin, 1998: 143). Bu anlamda, hafıza stratejileriyle kimlik stratejileri birleşmektedir.

Sürece yapılan vurgu, kimliklenme terimini, etnik kimlikleri tanımlama ve analiz etmede daha uygun hale getirmektedir. Kimliklenme süreci, aynı zamanda kimlik stratejisi kavramını öne çıkarmaktadır. Kimlik stratejileri, Türkiye’deki gayrimüslim azınlıklar bağlamında, merkezden çevreye, kurumlardan topluluklara ve bireylere yönelik kurgulanan bir strateji olarak da ayrıca değerlendirilmiştir (Özdoğan, Üstel, Karakaşlı, Kentel, 2009; 19-22). Bizim araştırmamızda ise, birey ve toplulukların kimlik stratejileri söz konusudur.

Özellikle günümüz Ermeni kimliğini, kimlik hareketleri bağlamında ele almamız doğru olacaktır. 1990’lı yıllardan itibaren etnisitenin siyasallaşması ve etnik ulusçuluğun yeniden canlanması, ülkenin coğrafi sınırlar içinde yaşayan hâkim etnik grubun kültürü etrafında uluslaşmayı öngören klasik ulus-devlet modelinin bir “yanılsama” içerdiğini gösterdi. Öyle ki; 1990’lar itibarıyla Türk

ulusçuluğu üzerine yapılan yeni çalışmalar, Türk ulus tanımının etnik-kültürel bir boyutu da içerdiğini ortaya koydu (Özdoğan G., Üstel F., Karakaşlı K., Kentel F., 2011:16) Böylelikle, kimlik hareketleri için uygun ortam belirmiş oldu.

Yahudi ve Ermenilerin eş zamanlı olarak kimliklerini tanıtmaya ve koruma çabaları, Türkiye’de kimlik hareketlerinin yükselişe geçtiği 1990’lı yıllarda başladı. Kimlik tartışmalarının tabu olmaktan çıkıp kamuoyunda tartışılmaya başlanması, Kürt ve Alevi kimliklerinin yani gayrimüslim olmasa da azınlık grupları oluşturan kültürel kimliklerin örgütlenmesi, bu süreçte hem kolaylaştırıcı oldu hem de örnek oluşturdu. 1990’lı yıllar boyunca kimlik hareketlerinin yükselişe geçip kamuoyunda meşru ve önemli tartışma alanları oluşturduğu gibi birbirlerinden etkilendiklerini, bazı benzer özellikler gösterdiklerini de akademik yazın özellikle belirtmektedir.⁶ Geniş tabanlı örgütlenmeleri olan bu hareketler, Ermeni hareketini daha doğrudan etkilerken, Yahudi kimlik hareketi de bunlardan Ermeni hareketi aracılığıyla etkilenmiştir.

Doğal olarak, kimlik hareketlerinin oluşturduğu bağlamın da etkisiyle hem Ermenilerde hem de Yahudilerde kimliklerinin hem bireysel hem de topluluk ölçeğinde tanımlanması sorunu, yani “Ermenilik nedir? Yahudilik nedir? Türklük (benim/bizim için) nedir?” sorularını yeniden tartışmaya açmış oldu. 1990’lı yıllardan itibaren cemaatlerin sayısal olarak küçülmesi, mahalle cemaatleri olmaktan çıkmasıyla, karma evlilikler ve küreselleşmenin de etkisiyle asimilasyon tehlikesi hissedildi. Topluma, kimlik grubunu tanıtmaya, kimliklenerek entegrasyon ve asimilasyonu engelleme çabası eşzamanlı yürütüldü. Başka bir deyişle “saldırı”, geçmiş dönemdekilerin aksine çok boyutlu olduğundan, savunma da çok boyutlu olmak zorundaydı. İleriki sayfalarda karşılaştırmalı bir perspektifle bu süreci, etkin aktörlerinin algıları ve deneyimleri üzerinden tartışmaya çalışacağız.

Cumhuriyetin Kuruluşundan 1990’lara Türkiye Yahudileri Ve Ermenileri

Cumhuriyet tarihinin başlangıcında, azınlık gruplarının, özellikle Yahudilerin seçkinleri Türkleşme gayreti içine girdiler. Ancak izleyen yıllarda, gayrimüslimlere yönelik zaman zaman yoğunlaşan baskı ve dışlama politikaları sonucunda, söz konusu gruplar içe kapanma stratejisi geliştirmek zorunda kaldılar. Bu süreç içinde, genel olarak azınlık grupları kimliklerini ya görünmez kılmaya çalıştılar ya da yine grup seçkinleri ve kurumları aracılığıyla “iyi

⁶ Bu konuda ayrıntılı bir karşılaştırmalı çalışma için bkz. ŞİMŞEK S. (2004), “New Social Movements in Turkey since 1980”, Turkish Studies, Volume 5, Issue 2, s.111-139.

vatandaşlar” olduklarını ispatlayarak maruz kaldıkları simgesel ve fiziki saldırıları engellemeye gayret ettiler.

Bilindiği üzere, Türkiye Yahudilerinin büyük bir çoğunluğunu oluşturan Sefaradların ataları 1492 yılında İspanya’dan Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Cumhuriyet tarihi boyunca hatta Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinden bu yana ‘ideal vatandaşlık’ peşinde koşan Yahudiler Cumhuriyetle birlikte bir yandan kimliklerini koruyup bir yandan da eşit vatandaş olabilmek için topluma entegrasyon amaçlı Türkleşme gayreti içine girdiler. Öte yandan, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren gerçekleştirilen Türkleştirme politikaları da Yahudilerin Türkleşme gayretlerini cesaretlendiren önemli bir etken oldu. Yine de Türk ulusal kimliğine aidiyetlerini ve sadakatlerini kanıtlamaya çalışırken bir yandan da Türkleşmemekle ve Türkçe konuşmamakla eleştirildiler. (Bali, 2010: 33, 55) Bu dönemde cemaate yapılan saldırılardan dolayı oluşan hayal kırıklığı ve Devletin gayrimüslim azınlıkların Türkleşmesini değil esasında görünmez olmasını talep etmesi (Akgönül, 2011: 120), Yahudileri, 1920’li yılların aktif bir Türkleşme stratejisini yavaş yavaş bırakıp görünmezlik stratejisine ve yurt dışına göçe yönlendirecekti.

Özellikle Tek Parti yönetiminin kurumsallaştığı ve iktisadi-kültürel Türkleştirme faaliyetlerinin hız kazandığı 1930’lu yıllardan itibaren gayrimüslimlere karşı nefret söylemi içerikli dışlayıcılığın vardığı doruk noktaları, Türkleşme gayretlerini hayal kırıklığına dönüştürerek Yahudileri toplumda görünmez olmaya itmeye başladı. 1934 yılında, Yahudilerin yüzyıllardır yaşadıkları Trakya’yı hızla terk etmek zorunda kalmalarına neden olan Trakya Olayları cemaati hayal kırıklığına, görünmez olmaya ve içe kapanmaya doğru itti, Yahudi cemaatinin topluma entegrasyon hedefli Türkleşme gayretlerinin işe yaramadığının bir göstergesi oldu. Milli Şef döneminin azınlık karşıtı ve dışlayıcı politikaları Yahudilerin korkularını ve içe kapanmalarını perçinledi. II. Dünya Savaşı esnasında sadece gayrimüslim azınlıklardan kurulan ve “20 kur’a ihtiyatlar” diye bilinen özel askeri birlikler, antisemit yönü özellikle belirgin olan Varlık Vergisi, bu eğilimi daha da güçlendirdi. Bu hayal kırıklığı, ikinci bir dönemi başlattı. Türkleşme gayretlerinin hiçbir şekilde “Türk” olmalarına olanak sağlamayacağı inancıyla, Türklükte erime yerine uzun bir içe kapanma dönemine girdiler.

Çok partili demokrasiye dönüşle birlikte, Yahudiler daha az baskı hissetseler de bu dönem de onlar açısından yine zorlu geçti. Yahudi toplumu, 1953 yılına kadar, 22 yıl, yetkililerin tanıdığı resmi bir Hahambaşından yoksun kalmıştı ve bu sorun bu dönem giderildi. (Levi, 2010: 92) Yahudiler, Müslümanlarla eşit haklara sahip yurttaş olma isteklerinin yanında Yahudi kimliğinden ödün vermeden yaşayacakları bir demokratik ortam beklediler ve DP’nin bu yöndeki söylemlerine

dayanarak DP'yi desteklediler. Ancak bu dönem İslami hassasiyetlerin arttığı bir dönem oldu ve bu nedenle İsrail Devleti'nin varlığı dolaylı olarak Türk Yahudilerinin de yaşamını zorlaştırdı. İsrail devletinin kurulması Türk antisemitizmini etkileyecek önemli bir gelişmedir.⁷

Sağ-sol çatışmalarının arttığı ve Yahudilerin muhafazakâr çevrelerde komünizmle özdeşleştirilip bir 'günah keçisi' haline dönüştürüldükleri 1970'li yıllarda, yükselen ve popülerleşen antisemitizmle Yahudiler içe kapanmanın, görünmez olmanın koruma sağlamayıp tam aksine tehdidi artırdığını algıladılar. Kültürel kimlik hareketlerinin geliştiği ve kimlik sorunlarının kamuoyunda açıkça tartışıldığı 1990'lı yıllarda dışa açılma stratejisi 500. Yıl Vakfı'nın kurulmasıyla kurumsallaştı.

Ancak, 15 Kasım 2003'de, İstanbul'daki Neve Şalom ve Beth Israel Sinagoglarına karşı ardı ardına gerçekleştirilen intihar saldırıları, Türkiye Yahudi cemaatinde bir travma yaratmıştır. 2003 saldırıları, bu dönemdeki dışa açılma sürecini Yahudi cemaatine daha temkinli bir şekilde gerçekleştirilmesine neden olurken, cemaatin söylemini de ileriki sayfalarda ayrıntılandıracağımız "ılımlı eleştirellığe" sürüklemiştir. 2003 saldırıları, tarihsel tedirginlikleri bir kez daha yaşatırken, öte yandan da kimliği sahiplenme arzularını da belirginleştirmiştir. Son yıllarda artan antisemitizmden ve hala eşit yurttaş olarak kabul edilememekten duyulan rahatsızlık, Yahudileri, bu kez sadece "olumluluk" üzerinden bir toplumsal hafıza kurgusu yerine, diğer azınlık gruplarına benzer bir şekilde, özellikle *Şalom* gazetesi önderliğinde "ılımlı eleştirellik" eksenli yeni bir toplumsal hafıza kurgusu ve söylemiyle kimliğin tanıtılması ve korunmasına yöneltmiştir.⁸

Anadolu'nun yerli halklarından olan 4000 yıllık bir tarihe sahip Ermeniler bugün 60 bin ila 80 bin arasında olduğu tahmin edilen bir nüfusla Türkiye'nin küçük gayrimüslim cemaatlerinin başında gelmektedir. Oysa I. Dünya Savaşı öncesinde Anadolu'da bir buçuk milyon Ermeni yaşamaktaydı (Özdoğan vd., 2011: 156) İttihat ve Terakkiyle başlayan Türkleştirme politikalarının doğurduğu gayrimüslimlere karşı uygulanan dışlayıcı politikalar Ermenilerin demografik düşüşünde etkili oldu. 1915 Ermeni tehciri, kültürel Türkleştirme politikalarının bir parçasıydı ve tehcirle birlikte 1,2 ila 1,5 milyon Anadolu Ermeni'sinin büyük bir kısmı öldü, sürüldü ya da Anadolu'dan kaçtı. (Çağaptay, 2009: 16)

⁷ Bu dönemi daha ayrıntılı bir şekilde anlamak için bkz. BALI, R. N. (2009), Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Devlet'in Örnek Yurttaşları (1950-2003), İstanbul: Kitabevi.

⁸ Cumhuriyet tarihi boyunca Yahudilerin kimlik stratejilerine odaklanmış güncel bir çalışma olarak bkz. YILDIZ S. (2015), "Asimile Olma, İçe Kapanma, Kimliklenme: Cumhuriyetten Bugüne Türkiye Yahudilerinin Kimlik Stratejileri", *Alternatif Politika*, Cilt 7, Sayı 2, s. 264-297. URL: <http://alternatifpolitika.com/page/docs/haziran2015/7-S%C3%BCheyleYILDIZ.pdf>

Cumhuriyet sonrasında diğer gayrimüslim azınlıklar gibi Ermeni nüfusu da azalarak büyük ölçüde İstanbul'da yoğunlaşmaya başladı.

Lozan azınlıklarından Türkiye Ermenilerinin kimlik oluşumlarında özellikle 1915 Ermeni tehcirinin yeri büyük önem taşımaktadır. Bu trajik olay, Cumhuriyet tarihi boyunca Ermenilerin görünmezlik üzerine kurmak zorunda kaldıkları yaşamlarına yön verecek kimlik stratejilerinin kaynağını oluşturmaktadır. Ermeniler, uygulayacakları kimlik stratejileri ile asimile olmadan kolektif hafızalarında bu travmatik tarihi koruyarak entegre olmaya çalışacaklardır. Cumhuriyet tarihi boyunca karşılaşılan ayrımcılıklar, 1990'lı yılların konjonktürü bağlamında toplumun çoğunluğuyla her açıdan eşit olma isteğini daha da güçlendirecek ve eşit yurttaşlık, kimliksel tanınma hedefli farklı bir kimlik stratejisi üretilecektir.

1915'in ardından gelen Vatandaş Türkçe Konuş Kampanyaları, bir ekonomik soykırım örneği 1942 Varlık Vergisi, 6-7 Eylül Olayları gibi uygulamalar, Türkiye Ermenilerini de diğer tüm gayrimüslim azınlıklar gibi toplumda görünmez olmaya itti. Bu nedenle, 1990'lı yıllara kadar cemaat seçkinleri genel olarak siyasi faaliyetlerden uzak durdular. Özellikle ekonomik milliyetçi bir anlayışla uygulamaya konulan Varlık Vergisi bireylerin toplumsal statülerini sarstı ve Türkiye Ermenilerinin kolektif hafızalarını besleyen bir diğer travmayı oluşturdu. İstanbul Ermenileri yavaş yavaş yurt dışına göçerken, Anadolu Ermenileri de İstanbul'a gelmeye başladı. Bu durum bazı araştırmacılara göre Devlet'in gayrimüslimleri görünürlüklerini azaltma amaçlı İstanbul'da buluşturma stratejisinin bir sonucuydu. Ancak, taşrada nüfuzları iyice azalan, asimilasyon tehlikesi altında olduklarını hisseden Ermenilerin, çocuklarına eğitim sağlayabilmek, ibadetlerini yerine getirebilmek ve güvenlik kaygısıyla İstanbul'da toplaşmasına dayanan bir cemaat stratejisinden de söz etmek mümkündür hatta bu bize daha gerçekçi görünmektedir. Özellikle 1960'lı, 1970'li yıllarda Anadolu kentlerinden ve kırsal bölgelerden binlerce Ermeni, Patrikliğin de teşviki ve yardımıyla İstanbul'a taşınmış ve cemaatin demografik yapısını dönüştürmüştür.⁹ Bu olgu, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren etkin kanaat önderlerinin büyük oranda Anadolu kökenli olmaya başladığı cemaatin kimlik stratejisindeki farklılaşmada etkisini gösterecektir.

1970'ler ve 1980'lerde ASALA Türk diplomatlarını öldürürken Türkiye'de Ermeni olmak oldukça zorlaştı. Bu yıllarda yinelenen Ermeni düşmanlığı, 1990'larda dışa açılımı zorlayan ayrıca bir etken oldu. Görünmez kılınan veya konjonktüre göre ötekileştirilen Ermeni kimliğinin 1990'lardan başlayarak

---

⁹ Nüfus bilgileri için bkz. DÜNDAR, F. (1999), Türkiye Nüfus Sayımında Azınlıklar, İstanbul: Doz Yayınları.

özellikle Anadolu kökenli,¹⁰ orta sınıf, sosyal demokrat/sol eğilimli, eğitimli kesimler tarafından kurumsal alanda ifadesine tanık olundu.

1. KİMLİKLERİ TANIMLAMAK: ERMENİLİK, YAHUDİLİK, TÜRK LÜK

Ermeni ve Yahudiler için dışa açılma süreci, “Türkiye’de Ermeni ve Yahudi olmanın ne demek olduğu”, “Toplumun geri kalanıyla ve Türklük/Türkiyelilik kategorileri aracılığıyla nasıl ilişkiye girileceği” sorularına yanıt aranan bir süreç olarak ortaya çıkmıştır. Görüşmecilerin kimliklerini tanımlamalarında farklar olsa da iki grup arasında etkileşimler de vardır. Bunun nedeni, her iki grubun toplum içindeki konumları ve maruz kaldıkları baskıların benzeşmesi ancak kolektif hafızlarının, kimlik kaynaklarının ve seçkinlerinin stratejilerinin ayrışmasıdır.

Türk-Yahudi’si Olmak? Kaynaklar, Engeller, Stratejiler, Değişimler...

Yahudiler için, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinden başlayarak, cemaat seçkinlerinin öncülüğünde ama esas olarak Cumhuriyetin ilk dönemlerinde yoğunlaşan bir iradi Türkleşme, “Türk Yahudi’si” olma çabalarından söz edebiliyoruz. Bu dönemin koşullarının da bu çabaları cesaretlendirdiğini söyleyebiliriz. 1930’lu yıllarda başlayan dışlanma süreci ve bazı saldırılar nedeniyle, Yahudi seçkinleri basın aracılığıyla bu durumu kamuoyuna dile getirmekten vazgeçmişlerse de, Yahudilerin Türkleşme süreci hiç kesintiye uğramamış gözüküyor. Simon’a göre kimlik, her zaman kişi ya da grubun kendisi tarafından belirlenmiş olan kimliği (*auto-identité*) ve dışarıdan belirlenmiş olan kimlik (*exo-identité*) arasında bir pazarlık/uzlaşma içinde belirlenmektedir (Simon, 1999: 49). Dolayısıyla bazı Yahudi seçkinlerinin etkisiyle Türklük içinde erime çabası, grubun kendisi tarafından belirlenmiş kimlik ile dışarıdan belirlenen kimliğin çelişmesinden dolayı kısmi bir sonuç verebildi. Türk Yahudi’si kimliğini oluşturmak için, temel kimlik stratejisi olarak ulusal ölçekte oluşturulan kimliğe benzemeyi, bu kimlik içinde yer almayı hedefleyen asimilasyon stratejisi uygulandı (Marti, 2008: 56).

Yahudi görüşmecilerimizin çoğu kendilerini “Türk Yahudisi” olarak tanımlıyorlar. Bunu da hem Türkiye’deki tarihleri hem de süreç içinde oluşan entegrasyonla açıklıyorlar. Bu anlamda, “Türk” olarak tanımlanmak bir sorun olmadığı gibi benimsenen bir durum olabiliyor. Hatta bazı örneklerde, “Türkiyelilik” kavramına da itiraz gelebiliyor. Ancak, Türklük kimlik stratejisi

¹⁰ İstanbul’da Ermeni cemaatinin % 60-65’ini iki kuşaktan daha az süre önce İstanbul’a yerleşenlerin oluşturduğu tahmin edilmektedir. Anadolu’nun yoğun olduğu cemaatin kurumlarının yönetimi de Anadolu kökenlilerin eline geçmeye başlamıştır. Bkz. ÖZDOĞAN, G. G., ÜSTEL F., KARAKAŞLI K., KENTEL F. (2011), Türkiye’de Ermeniler. Cemaat-Birey-Yurttaş, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 339.

bağlamında yeniden formüle edilmektedir. Başka bir deyişle kimliksel/kültürel aktarımda “yeniden yorumlama” (Bastide, 1994: 115) söz konusudur:

“... Mesela yakın zamanda Türkiyelilik diye bir şey çıkardılar. Neymiş işte, ‘insanlar etnik olarak Türk olabilirlermiş de aslında Türkiyelilik var’... Ben bunu kabul etmiyorum. Yani niye etnisiteye bağlayalım vatandaşlığı? Zaten kanun da ne diyor ‘Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan herkes Türk itlak olunur’ yani telakki edilir, yani Türk kabul edilir... Yani Amerikalıyım, Fransız’ım, Türküm. Yani niye belli bir etnisiteye bağlamak lazım bunu? Bunu yanlış buluyorum. Aynı şekilde, Türk unsur bu ülkeye ismini verdiyse bundan niye gocunalım. Yani eğer Türkiye’den kopmayı amaçlamıyorsa belli bir toplumsal grubun Türklüğü bir üst-kimlik benimsemesinin yine Amerika’da oturan birinin de Amerikalılığı üst kimliği olarak benimsemesinden farklı olmaması gerekir”. (David, erkek, 63, 500. Yıl Vakfı üyesi, Şalom yazarı)

“... Anlatabiliyor muyum bu bir aidiyet hissi yani. Türklük, Türk kimliği benim için ait olduğu bir kimlik yani. Üst-kimlik aslında. Ben kendi adıma şöyle diyorum, Derya olarak Yahudiliğimle de gurur duyuyorum, Türklüğümle de gurur duyuyorum. Bana ‘niye böyle diyorsun’ diye sorduklarında saçma geliyor. Sonuçta ikisi de benim kimliğim, ait olduğum kimlik”. (Derya, kadın, 47, bir Musevi vakfı yönetiminde çalışıyor)

Türklük benimsenmiş bir üst-kimlik olduğu gibi, kendi yurdunda yabancı görülmeye karşı bir tepki olarak da benimsenebilmektedir. Bir başka görüşmecimizin özetleyerek aktaracağımız görüşleri, Yahudilerde “Türklük”ün kimlik kategorisi olarak nasıl benimsendiğini ve dışlanmaya karşı “Türklük”ün nasıl tepki olarak ortaya çıkarıldığını gösterdiği gibi, Türkiye Yahudileriyle Ermenilerinin Türklük algısındaki farkları da açıklamaktadır. En azından, Yahudilerde bu konudaki genel algıyı göstermektedir:

“... Valla tabii o konuda... ‘Siz Türk değilsiniz’ dendiği biz de ‘Biz Türk’üz’ diyoruz. En azından Türk Yahudi’siyiz diyoruz. Yani Türk-Müslüman değiliz ama Türk Yahudi’siyiz... Soyadımdan anlaşılacağı üzere herhangi bir Türk boyundan gelen bir aile yapım yok tamamen İspanyol... İspanya’dan 15. yüzyılda kovulmuş ve Türkiye’ye gelmiş bir Musevi toplumunun fertlerinden biriyim. Dolayısıyla ırksal anlamda Türk değilim ama Türkiye’de yaşadığım için sosyolojik anlamda Türküm... Türkiye’nin sevincini yaşayan, Türkiye’nin üzüntüsüyle üzülen Türkiye’nin dertlerini dert eden, Türkiye’nin sevincini paylaşan, askerliğini yapan, vergisini veren her Türk Müslüman vatandaşı gibi, eşit bir vatandaş gibi bir Türküm... Dolayısıyla biz kendimiz, ben şahsen ve çoğu Musevi toplumunun fertleri, Türkiyeli Yahudi demek yerine Türk Yahudi’si demekte hiçbir sakınca görmüyoruz. Ya, ‘biz Türk’üz’ dediğim gibi, yani Türk

vatandaşı. Pasaportum, nüfusu kâğıdım ve vergi numaram, kimlik numaram hepsi Türk. Ben niye 'Türk değilim' diyeyim ki? Yani aidiyetim var bu ülkeye, borcum var demiyorum ama aidiyetim var... Ama Ermeniler genelde bunu bir antropolojik veya ırksal kökenleri itibariyle değerlendirmeyi tercih ettikleri için 'Biz Türk değiliz, Ermeni'yiz' demeyi tercih ediyorlar." (Henri, 54, erkek, Şalom yazarı)

Genç kuşaktan bir görüşmecimiz ise, Yahudilerdeki genel anlayışın dışına çıkarak kendisini Türkiyeli olarak tanımlıyor. Ancak "Türklükle mesafeli bir ilişkim var" dediği halde, günümüz Yahudileri üzerinde Kemalizm'in etkisinin önemli olduğunu ve süreç içinde Yahudilerin Kemalizm aracılığıyla Türkleşmiş olduğunu da belirtiyor:

"Yani bence günümüz için, bizim cemaat için bence Türklüğün önkoşulu Atatürkçülük. Yani Atatürkçülük üzerinden bir Türk olma hali var. Belki Atatürkçülük içerisinde güven alanının bulunduğu için. 'Ne mutlu Türküm diyene' sözünden 'bizdensin, sorun yok' anlamı çıkarıyorlar... Ben ise kendimi Türkiye Yahudi'si olarak görüyorum. Ben Musevi Lisesi mezunuyum. Orada Türk tarihini okuyorsun. Hunları okuyorsun falan... 1492'ye gelelim de kendimizi göreceğiz o kitapta diyordum. Yani o Türk tarihinin anlatıldığı kitapta benim de bir yerim olacak bir cümle olarak... Ben Türkçe konuşuyorum, Türkçe dua ediyorum. Bu bir seçim değil, Türk olmam ya da olamamam. Zaten olageliyorsun zaman içinde... Kendim Türk söylemi içinde değilim, kendimi çok Türk hissetmiyorum. Ama Türk gibi de yaşıyorum bir taraftan da. Mesafeli bir ilişkimiz var yani... Bir de bunun şöyle bir boyutu var; Yahudi isen ve bir Türk olarak kabul edilmek istiyorsan çok fazla Türk olman lazım. Sanki bir eksiğin var da çok Türk hissederek o eksiği kapatacakmışsın gibi. Türk kabul edilmek için toplumun ya da tırnak için 'baskın olan o şey'in beklentisi de beni biraz itiyor, geriyor". (Vanessa, kadın, 31, Bir kimlik projesinde Yahudiliği tanıtıyor)

Genel anlamda gençler daha sorgulayıcı olsalar da yine de Türklük, Türkiyeliliğe tercih edilmekte. Ancak Türklük ya da Türk Yahudiliği de yine esas olarak vatandaşlık ve sosyolojik bir durum olarak görülüyor. Diğer bir genç görüşmecimiz bu algıyı şöyle anlatıyor:

"... Türklük değil de Türk Yahudi'si. Ben kendimi öyle tanımlıyorum... 'Biz Yahudi olan Türk vatandaşız' da diyen var. Benim kullandığım tanım 'Ben Türk Yahudi'siyim'. Eşit vatandaşlık benim için Türk vatandaşı [olmak] demek... Yani sizin Yahudi dinine bağlı olmanız bu gerçeği değiştirmiyor. Bunu değiştiren bir unsur değil. Biri dini ve kültürel bir aidiyet, öteki ise vatana olan aidiyetiniz. İki farklı çerçevede görüyorum ben bunu... Ben bir Türk Yahudi'siyim. Benim bir Alman ya da Fransız Yahudi'sinden farkım benim Türk Yahudi'si olmam" (Abraham, erkek, 31, Şalom yazarı, 500. Yıl Vakfı üyesi).

Ancak bu güçlü ve köklü entegrasyon Yahudilerde dışlanma hissini ortadan kaldırmıyor. Yumul ve Bali'ye göre; "Türkiye Yahudileri Cumhuriyet'in yurttaşlık potası içinde kendilerini asimile etmeye uğraştılar ancak bunda da büyük ölçüde muvaffak olamadılar". (Yumul, Bali, 20000; 366). Bir kimlik stratejisi olarak uygulanan "asimilasyon stratejisi" (Marti, 2008:56) başarısız oldu. Yahudilerde genel algı, Yahudilerin özellikle Cumhuriyetin ilerleyen on yıllarında Türklüğe entegre olduğu ama toplumsal ve kurumsal düzeyde eşit vatandaş ve Türk olarak kabul edilmediğidir. Yahudiler üzerinde, geçmişin ve geçmiş dönemlerdeki sembolik ve fiziki şiddet ya da baskıların oluşturduğu kolektif hafıza, hem de 1990'lı 2000'li yıllarda yeniden yükselen antisemitizmin etkileri önemlidir. 2003 Sinagog saldırıları gibi yakın döneme ait saldırılar ya da basındaki antisemitizm, somut olarak entegre olmuş bir grubun entegre olmamış "yabancı" unsur olarak kabul edilmesine, yani Yahudilerin güçlü entegrasyon çabalarıyla çelişen paradoksal bir duruma işaret etmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki geçmiş kuşakların entegrasyon çabaları ve cemaat seçkinlerinin bu konudaki gayretleri iyi bilinmektedir. Ancak, görüşmecilerimizden biri bunun, o dönemde, daha çok Yahudi aydınlarıyla ilgili bir durum olduğunu belirtip şöyle bir eleştirel değerlendirme yapmaktadır:

"Aslında 2 reaksiyon vardı; sinen içe kapanan reaksiyon bir de kimlik itibariyle Cumhuriyet ile özdeşleşme reaksiyonu. Bu ikincisi daha çok aydın kesimde vuku bulmuştur. Hatta birileri '11. Emir'i yazmaya başladı 'Bulunduğun memleketin dilini kullan' diye. Musevilerin yoğun olduğu mahallelerde 'Vatandaş Türkçe konuş', 'ülkenin dilini ezberle' söylemini benimseyen enformel cemiyetler kuruldu. Musevilerin kültür olarak Türkleşmesi ve Türkçeyi daha iyi konuşmasını amaçlıyorlardı. 'Vatandaş Türkçe konuş!' mantığımız vardı. Kraldan çok kralcılık yapılıyordu. İşte ne bileyim 'Türkün dini Kemalizm'dir, İslam bizi geri bıraktı' diyen Museviler bile olmuştur. Ama geniş kitlelerde, halk kesimlerinde değişime ayak uydurmada zorluk ve biraz içine kapanma olmuştu ". (Yahya, 69, erkek, bir Musevi vakfında çalışıyor, Ladino dilinde yazar).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, görüşmecilerimizin birçoğunun paylaştığı algı, Yahudilerin 20. Yüzyıl boyunca asimile olmaya yaklaşan bir düzeyde Türkleşmelerine karşın maruz kaldıkları dışlanma, fiziksel ve sembolik şiddet nedeniyle bir çeşit "yabancı" sayılma algısıdır. Dışlanma duygusu aynı zamanda kimliği de hatırlatmakta ve yeniden canlandırmaktadır. "Yahudiliklerinin hatırlatılması" hakkındaki algıyı görüşmecilerimizden David, bir "nefret söylemi" örneğinden hareketle şöyle aktarıyor:

"... Nereden geldiğim ve nereye gittiğim konusunda bilinçli bir insanım. Bana bunu çok şükür veya maalesef -olaya nereden baktığınıza bağlı- Türk toplumu hatırlattı. Ben buna

müteşekkirim. Yani Yahudi olduğum çeşitli vesilelerle hatırlatıldı. En yakın örneği mesela 'Bunu Yahudileri yapsaydı, Zerdüştler yapsaydı, ateistler yapsaydı anlardım da bir Müslüman bunu nasıl yapar' açıklamasıdır. Demek ki benim kimliğim bir sorun, toplumun en üst yöneticileri tarafından bile negatif algılanan ve öyle sunulan bir kimlik. Benim bundan utanmam gerekmiyor, tam tersine ben bu kimliğe sahip çıkıyorum. Ve modern bir devlette bu tür argümanların kullanılmasını son derece yanlış ve etik anlayıştan yoksun buluyorum.'(David, erkek, 63, 500. Yıl Vakfı üyesi, Şalom yazarı)

Tabii devlet kurumlarından ve/veya siyasetçilerin ya da medya söyleminden kaynaklanan dışlanmanın yansıra gündelik hayatta yaşanan sorunlar da “dışlanma” duygusunu yeniden üretmektedir. Görüşmecilerimizin birçoğu, çok farklı ortamlarda bu dışlanmayı yaşadıklarına dair kendilerinden ve çevrelerinden örnekler verdiler:

“Birtakım üniversitelerde konferanslar veriyorum. ‘Ya, siz Yahudi misiniz? Ama hiç benzemiyorsunuz?’ diyorlar. Yahudi neye benzer anlamıyorum? Yani ben onu anlamak isterim. Benim öğrencilerim var, ben Musevi’yim diyorum ‘Esağfurullah Hocam’ diyorlar bana. Yani sanki Yahudilik kötü bir şeymiş gibi, ‘ben hırsızım, namussuzum, sapığım’ demişim gibi ‘esağfurullah’ diyorlar... Yahudilik eksi puandır bugünün Türkiye Cumhuriyeti’nde. Yahudiler de bunu hissediyor, ben de hissediyorum... Bu ötekileştirme konusunda onların beynine sokulan, atılan inputların bana yansımalarıdır.” (Yahya, erkek, 69, bir Musevi vakfında çalışıyor, Ladino dilinde yazar).

Bu koşullar altında Yahudi kimliği “zor kimlik” olarak yaşanmaktadır. Bir yandan süregelen bir asimilasyon, öte yandan dışlanma ve farklılığın farkındalığı süreci eş zamanlı yaşanmaktadır. Dönem dönem yaşanan fiziki saldırılar da kolektif hafızayı yeniden üretmektedir. Yahudiler kendilerini Türk Yahudi’si olarak görürken, salt dinsel açıdan çoğunluktan farklı ama çoğunlukla aynı ulusal kimliğin parçası olarak görürken, yabancılıklarının kendilerine farklı ortamlarda sürekli hatırlatılması, ister istemez “farklı olma” bilincinin gelişmesine neden olmaktadır.

Bu bağlamda 2003 Sinagog saldırıları da, birçok etkisinin yansıra Yahudi olma konusunda farkındalık da yaratmış görünüyor. Dolayısıyla, Yahudi olmaktan kaçınılamıyor.

“...O sırada üniversite hazırlıktaydım... 2003 saldırıları da ya da bilmem nenin altındaki nefret suçlarına maruz kalmak da insanı daha bir kendi kabuğuna çekilme, biraz daha bir ‘Ne olursa olsun Yahudi kalacağım’ hissi veriyor. Bunlar insana

kimliğini hatırlatıyor”. (Vanessa, kadın, 31, Bir kimlik projesinde Yahudiliği tanıtıyor)

“Amerika’daki Yahudiler kendilerini tamamen Amerikalı görüp ‘Ben burada Başkan bile olabilirim’ hayalini kurabiliyorken, ben burada kuramıyorum. Oysa 500 küsur yıldır buradayım. Buradayım ama yabancı muamelesi görüyorum. Hani daha yeni gelmişler gibi misafirsem sorun değil de bu kadar uzun süreli kalmış olunca hoş görülüyorum. Oysa ben Türk vatandaşım, kendimi de Türk olarak görüyorum, Türkiyeli de demiyorum kendime. Türk Yahudi’si diyorum o da dinimi söylemem gerekiyorsa. (Raşel, kadın, 40, Şalom yazarı)

Görüşmecilerimiz arasında, azınlıkta da olsa, “Türkiyeli” tanımının kendileri ve diğerleri için daha uygun olduğunu ifade edenler de var. Her ne kadar, Türkiye’deki Yahudi kimliği din üzerinden tanımlanıyor olsa da, görüşmecilerimizin hiçbiri Yahudilerin dindar olduğunu ifade etmedi. Görüşmecilerimiz, dolaylı olarak ya da açıkça, din unsurunun öne çıkmasını; 20 yüzyıl boyunca Yahudilerin derin bir asimilasyona girmelerine, bu süreçte birçok kültürel değeri, mahalle hayatını ve Türkiye Yahudilerinin en ayırıcı ve kimliklerinin en temel unsurlarından olan Ladino dilinin büyük oranda kaybetmiş olmalarına bağlamaktadırlar. Din, kimliğin diğer belirleyici unsurları aşınca, dinsel pratik ve dindarlaşma artmasa da hatta bazı görüşmecilere göre azalsa bile, kültürel değer olarak daha fazla önem kazanmaya başlıyor. Başka bir deyişle, dil yitirilince din daha fazla önem kazanıyor:

“... Musevilik sadece bir din değil aynı zamanda bir ırk ve millet. Bizim Sefarad Yahudileri, diğerlerine göre, daha light Yahudilerdir. O [saçları] bukleliler falan gibi tarikatlarımız yok bizim. Ben bizim toplumumuzun çok dindar olduğunu düşünmüyorum. Ama şimdilerde biraz dine yönelme başladı. Hani, kimlik açığı oradan kapatma amacıyla. Şimdiye kadar, gelenekler vardı, görenekler vardı, kültürel öğeler vardı, dil vardı... Judeoespanyol [Ladino] çok önemliydi. Bunlar ortadan kalkınca büyük bir eksiklik bir boşluk oldu. Artık ‘hiç olmazsa bari dine yönelerek bu açığı kapatayım’ diyorlar. Genç kuşaklarda fazla dindarlık görmeye başladım. Bu da beni rahatsız ediyor. (Rakel, kadın, 56, Ladino dilinde yazar)

Yahudi kimliği genel olarak bir sentez kimliği olarak, Türk(iye) kimliği içinde bir alt-kimlik olarak da görülüyor. Hatta bazı örneklerde sadece bir nüans olarak görülüyor.

“Çok güzel bir teşbih var. Biz artık kızarmış ekmeğe gibiyiz, galeta gibiyiz. Yani Yahudi doğduk ama bu toplumun içinde bir şekilde değiştik artık. Ama bu medeniyetin getirdiği bir şey; hepimizi sarıp sarmalıyor. İnsanlar birbirlerine benziyor. Sosyal sınıfı, eğitim düzeyi itibarıyla insanlar o akşlarda toplaşmaya başladı. Yani eğitilmiş, Müslüman dininden laik bir Türk ile eğitilmiş

Musevi dininden bir Türk arasındaki farklar tamamen belirsizleşti diye düşünüyoruz. Zaten Türkiye Yahudi toplumundaki karışık evlilik oranları neredeyse yüzde 35-40 civarında. Yani kişiler eşlerini kendilerine daha yakın buldukları, yaşam tarzları açısından kendilerine daha yakın buldukları kişiler arasından seçiyorlar...” (David, erkek, 63, 500. Yıl Vakfı üyesi, Şalom yazarı).

Yukarıdaki istisna hariç olmak üzere, saha araştırmamızdan edindiğimiz temel izlenim, görüşmecilerimize göre Yahudi kimliği, modernleşmenin ve asimilasyoncu politikaların getirdiği asimilasyondan, maruz kalınan şiddet ve dışlanmadan etkilenmiştir. Bu bağlamda kimlik özelliklerinden bazıları öne çıkıp bazıları gerilemiştir. Türklükle ilişkilene şekli, Ladinonun ve dinin yeri, koşullara göre belirlenmektedir. Kolektif hafıza ve onunla gelen geçmişte yaşanan trajediler de kimliği yaşamaları ve ifade etmelerinde belirleyici unsurlardandır. Görüşmecilerimizden Derya'nın aktardıkları bu bakımdan önemli:

“... Yani Yahudiliği saklama gibi şeylerin olduğunu zaten çok sanmıyorum, isimden ya da soyadından zaten ortaya çıkıyor. Ama Yahudiler genel anlamda çok fazla yüksek sesle Yahudi'yim diye bağırıyorlar. Bu da bana sorarsanız burasıyla alakalı bir şey de değil. Tarihten gelen korkular kanımıza işlemiş. İster yaşa, ister yaşama o geçmişin korkuları, sürgünler, pogromlar... Hani hepimizin sanıyorum şu beynimizin arkasında şöyle şeyler var hani. Diasporada yaşadığım sürece; bir gün evimden kovulursam, bir gün oturduğum ev elimden alınırsa, bir gün malıma el konulursa, bir gün Yahudi'yim diye benden mal alınmazsa falan diye düşünüyorsun... Bence bu tür travmalar, kim ne derse desin, mutlaka bilinçaltında var. Kurtulmanın çok da kolay olduğunu düşünmüyorum. O yüzden sorulmadığı sürece ben Yahudi'yim denmiyor. Çıkıp ta işte ben Yahudi'yim çkayım şurada yürüyeyim de, ben Yahudi'yim şu hakkımı savunayım diye de bir hareket, bir düşünce tarzı hiçbir zaman oluşmamış diye düşünüyorum. Benim kızım 90'larda da değil çok yakın bir zamanda üniversiteye hazırlanırken sosyal projelerde de yer aldı. Kasımpaşa'da ev boyadı, Kur'an kursuna giden yoksul çocuklara ders verdi... Başparmağına yüzük takarsınız ya. Abla demişler niye buraya yüzük takıyorsun bu Şeytan işi falan demişler. Eğer çocuklar evlerinde böyle eğitilmişlerse bu tür sorular sorabiliyor. O da işte ben takıyorum falan demiş. Sonra başka bir çocuk niye adın Elis demiş. Elis de düşünmüş... 'ben şimdi bu çocuğa, bu yüzüğe şeytan işi diyen çocuğa ben Musevi'yim desem nasıl karşılayacak?' Ki söylememiş. Anlatabiliyor muyum ne demek istediğimi?” (Derya, kadın, 47, bir Musevi vakfında çalışıyor)

Bu koşullar içinde kültürel değerlerin aşınması, cemaatin sayısal olarak küçülmesi, Ladino dilinin neredeyse kullanımdan tümüyle kalkması, mahalle hayatının da son ermesiyle birlikte Yahudilik, birçok görüşmecimizin kendilerini

Türk Yahudi'si tanımlamalarında da görüleceği gibi, dinsel yönüyle ortaya çıkmaktadır. Ancak bu dinsellik, dindarlaştırma anlamında değil Yahudi kültürünün yaşanacağı ortamın neredeyse salt dinsel ortama sıkışmasıyla ilgili bir durum. Yani, din kültürel bir varlık olarak öne çıkmaktadır:

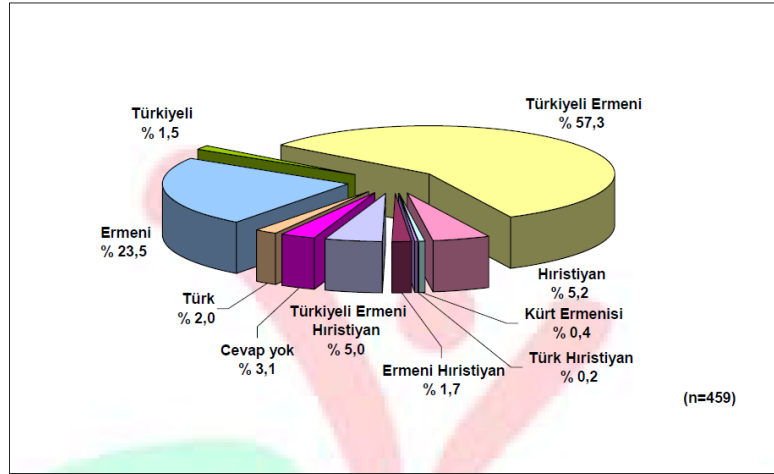
“Ben bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyım. Musevi dinine mensubiyetim Türkiye vatandaşlığımın üzerinde değil ama yanındadır. Türklük baskın bir nitelik, Musevilik, baba olmak, dede olmak, hoca olmak, erkek olmak gibi bir takım unsurların içinde Türklük baskın unsurdur. Yani tuz biber değil, lezzeti veren ana unsurdur”. (Yahya, erkek, 69, bir Musevi vakfında çalışıyor, Ladino dilinde yazar).

Türkiyeli Ermeni Olmak? Kaynaklar, Engeller, Stratejiler...

Ermenilerin hem “Türk”lük hem de kendi etnik kimlikleriyle kurdukları ilişki ve algıları genel olarak Yahudilerle farklılıklar göstermektedir. Genel olarak Türk'lük kategorisi reddedilmekte, Türkiyelilik üzerinden vatandaşlık vurgusu yapılmaktadır. Yine kimlik, Yahudilerde olduğundan daha az din merkezli olarak kurgulanmamaktadır. Bunun birçok nedeni olsa da, Ermeni toplumunun kimlik hareketinde öne çıkanların toplumsal kökenleri ve kimlik stratejilerinin farkları, Ermenilerin Yahudilerden farklı olarak dinsel açıdan görece daha heterojen olmaları, özellikle Müslümanlaş(tırıl)mış Ermenilerin varlığı gibi unsurlar özellikle öne çıkmaktadır.

Bu konuda, aşağıda alıntılıdığımız, Nor Zartonk'un 2007 tarihli anketinin sonuçları açıklayıcıdır. Bu ankete yanıt verenlerden sadece % 2'si kendisini Türk olarak nitelerken, büyük çoğunluğu Türkiyelilikle ilgili bir kimlikle kendilerini tanımlamaktadırlar. “Kimliğinizi nasıl tanımlıyorsunuz?” sorusuna yanıt verenlerin % 57.3'ü Türkiyeli Ermeni, % 23,5'i Ermeni derken sadece % 2'si Türk demiştir. Yine “Kendinizi nasıl tanımlıyorsunuz?” sorusuna yanıt verenlerin (çok seçenek işaretlenebilen bir soru) % 82,6'sı Ermeni, % 45,3'ü TC vatandaşı, % 34'ü demokrat, % 32,5'i kökenlerine bağlı, %10,7'si Anadolulu olarak tanımlarken sadece %2'si Türk olarak tanımlamış. Ermeni, TC vatandaşı ve Anadolulu kimlikleri “Türklük”ün önüne geçmiş görünüyor! Bu veriler, hem söz konusu kimlik grubunun entegrasyonunu ve hem de bu entegrasyonun Türklük değil Türkiyelilik üzerinden oluştuğunu gösteren bir veridir.¹¹

¹¹ Anket ve sonuçları hakkında analizler için bkz. <http://www.norzartonk.org/category/turkiyede-azinlik-olmak-anketi/>

Kaynak: www.norzatonk.org

Ermeni görüşmecilerimiz, Türklüğün tanımı ve algısını Yahudilere göre daha fazla tartışmaya açmaktalar ve genel olarak kendilerini bu tanımın altına yerleştirmedikleri gibi ayrıca başka etnik gruplar için de bu tanımı tartışmaya açmaktalar:

“Ya bu çok hassas bir soru. Yani antropolojik kökenlere gidersek, burada Türk diye bir şey yok gibi. Laz’ı, Çerkez’i, Ermeni’si, Arap’ı, Türk’ü, Kürt’ü... İnsanlar kendisini ne hissediyorsa odur bence... Cumhuriyet tarihinde biliyorsun, tek tiplendirme, tek kimlik için çok gayret gösterildi, günümüze kadar da böyle geldi...” (Melkon, 62, işadamı, Ermeni hemşehri derneği yöneticisi)

“... Fransa’da doğmuş olsaydım, Fransız vatandaşı olacaktım ama burada doğmuşuz Türk vatandaşı oldum. Türk vatandaşıyım ama Ermeni kimliğimle, onu her zaman söylerim. Türk vatandaşıyım ama Ermeni’yim. Eskiden sayım memurları geldiğinde anadil sorardı. Ermeniceyi hep anadilim olarak yazdırırdım. (Markarit, kadın, 67, bir Ermeni vakfı çalışanı)

Gerçekleştirdiğimiz görüşmelerde yurttaş olarak “dışlanma” duygusunun yanı sıra, Ermeni kültürünün, özellikle de Batı Ermenicesinin yaşatılması konusundaki sorunlar anlatılırken, Devlet kurumlarının ilgisizliği de özellikle belirtildi:

“...Türklükle ilişki biraz problemli ama bu vatandaşın kaynaklanmıyor, Devletten kaynaklanıyor. ‘Bak bana bir gözle bakayım sana iki gözle’. Sana ne diyoruz? Devlet baba. Devlet baba, evladına, vatandaşıma şefkat göstermezse evlat ona niye saygı gösterebilir? Ermenice yani Batı Ermenicesi dediğimiz dil UNESCO’nun savına göre 20 yıl sonra kaybolacak. Buna TC sebeptir çünkü bu dilin merkezi İstanbul’dur. Sen buradaki

vatandaşına bu kültürüne diline hizmet etmezsen, ona 40 tane zorluk çıkarırsan... (Zaven, erkek, 65, yayıncı).

"...Türklük, Türkiye'de üst-kimlik. Türkiye'de Türk isen Sünni isen bu ülkedeki kapılar, diğerlerine göre, çok daha kolay açılıyor, her konuda... Bunun dışında kalanlar kâğıt üzerinde eşit görünse de aslında ikinci, üçüncü derecede insanlar... (Alen, erkek, 36, yayıncı)

"... Biz vatandaş görülmenin, vatandaş kabul edilmenin mücadelesini veriyoruz. Bugün herhangi bir Ermeni'ye vatandaşlık haklarıyla ilgili bir engelleme koyarsan hemen tepkiyle karşılaşırsın. Hemen sana çıkartır cebindeki nüfus kağıdını 'Bu ne bu?!' der. Sen beni ayıramazsın der. Bunu nerede der? Sokakta der, çarşıda pazarda der... Ama Hava Harp Okulu giriş sınavında bunu diyemiyor. Belki de diyemeyecek daha uzunca bir süre... Ama vatandaşlık hakları söz konusu olduğunda 'Ben askerlik yapmadım mı?' der. 'Benim verdiğim vergi, vergi sayılmıyor mu?' der. Tüm Ermeniler hem vatandaşlığın vecibelerine razı hem de eşit haklar istiyor..." (Kirkor, erkek, 61, Agos yazarı).

Türkiyeli ve Anadolu olmaya yapılan vurgu, Agos'ta Türkiye'nin genel siyasal-toplumsal sorunlarının yoğun olarak ele alınması, bir bölümü artık kamusal figürler olan Ermeni aydınlarının/Ermeni toplumu örgütlerinin ülke sorunlarıyla ilgilenmesi, günümüz Ermeni kimliğini belirlemektedir. Bu anlamda, Ermenilerin günümüzdeki kimlik stratejisinin, "köken kimlik ve kültürle bağın muhafaza edilmesi"ne odaklanan "farklılığının değerlendirilmesi stratejisi"yle değil, kimlik grupları arasında benzerliklerin arandığı ama farklılıkların da inkâr edilmediği "ara strateji"yle belirlendiğini iddia edebiliriz. (Marti, 2008:56-59).

Ermeni görüşmeciler, Türkiyeli ve Anadolu kimlikleriyle hem barışık hem de bu kimliklerine düşkünler. Bu konuda iyi düzeyde Ermenice bilen, Ermeni kimliği ve kültürünün yaşatılması için mücadele veren genç bir görüşmecimizin sözlerini bu genel ruhu iyi özetlediği için özellikle aktarmak isteriz:

"Türkiye'de Ermenilerin Türklerle pek biri sorunu olduğunu düşünmüyorum... Yurtdışındaki Ermeniler ise bazen bize Türkleşmiş, Müslümanlaşmış gözüyle bakıyorlar. Hani Türkleşmek de kendi başına kötü bir şey değil. Türkleşmiş olsak bile hor görülme gerekmiyor diye düşünüyorum. Ben yurttaş olarak ülkemi seven biriyim, Türkiye'yi seven biriyim. Ama ülke bizi sevmiyor. Biraz daha sessiz kalırsak belki? Öyle bir devlet ki Türküm de Müslümanım de [rahat] bırakayım seni diyor. Ama siz kimliğiniz üzerine, fikirleriniz üzerine bir çalışma yaptığımızda baskısını uyguluyor". (Hagop, erkek, 20, Ermeni Kültürü ve Dayanışma Derneği üyesi, Nor Zartonk üyesi).

Her ne kadar günümüz Ermeni örgütlenmeleri dışarıya açık olsalar da, özellikle siyasal kimliği baskın olanlar (ki görüşmecilerimizin birçoğu öyleydi) için Ermeni kimliği hapsedici bir kimlik de olabiliyor. Ermeni derneklerinin içinde aktif üye veya yönetici olan birçok kişi Ermeni kimliği ile ilgili sorunların kısa sürede halledilmesiyle, kimlik sorunlarının dışına çıkmak istemekteler. Bu bakımdan bir hemşehri derneği yönetiminde olan Vahan'ın aktardıkları önemlidir:

“İş hayatımın dışındaki sosyal hayatımın büyük bir kısmında ve evdeki aile ortamındaki sohbetlerde sürekli olarak Ermeni meselesini düşünmek, konuşmak beni rahatsız ediyor. Bu büyük bir sıkıntı benim yüreğimde. Çünkü bence bir şey düşünürsem, tartışacaksam, bir konu olacaksa daha çok tüm dünyayı kapsayıcı şeyler olmalı. Ben milliyetçi değerlere çok fazla meyletmeye mi başladım ki sürekli bu konunun içindeyim diye ara sıra düşünüyorum ve bundan rahatsızlık duyuyorum. Keşke bu mesele çok iyi bir şekilde çözülsün de artık sınıfsal, evrensel meselelere kafa yorsak... İşte siz beni ne için arıyorsunuz? Bu konu için? Bir gün de arayın ve deyin ki ‘Arkadaş Türkiye sol hareketiyle ilgili ne düşünüyorsun? Dünya hakkında ne düşünüyorsun?’ Nereye gitsek hep bu mesele karşımıza çıkıyor. Bazen ‘Yeter kardeşim!’ diyorum, ben de şişmiş durumdayım. Peki, bundan kurtulmamamızın yolu ne? Bu meselenin bitmesi, bu sorunun çözülmesi. Bu mesela bitse var ya... O kadar rahatlayacağız ki!” (Vahan, 53, erkek, Ermeni hemşehri derneği yöneticisi)

Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniler konusundaki genel eğilim, onların Ermeni sayılması gerektiği yönünde yoğunlaşıyorsa da, buna karşı çıkanlar ya da en azından eleştirel tutum alanlar da var. Bu konuda, Ermenilerin iki farklı anlayışını yansıtan iki görüşme alıntısını sunmak isteriz.

“Bence bir kişi kendisini Ermeni kabul ediyorsa biz de onu Ermeni olarak kabul etmeliyiz. Ama Müslümanlaştırılmış Ermeni de olabilir karşımdaki kişi. Eğer kendisini Ermeni olarak tanımlamıyorsa ben de onu ‘hayır sen Ermeni’sin’ diye de zorlayamam. Bence kişisel görüşü önemlidir. (Janet, kadın, 29, Hrant Dink Vakfı çalışanı)

“Ermeniliği köken olarak tanımlayacaksa, kimseye ‘sen Ermeni’sin veya Ermeni değilsin’ diyemeyiz. Ben buyum diyorsa bir kişi o etnik kimliği kabul ediyorsa biz onu tartışamayız. Ama hayat tartışır onu. Bir sürü insan Ermeni hissediyor kendisini. Ne bileyim nenesinden, nenesinin nenesinden dolayı. Bazen de iç evlilik yoluyla kendilerini koruduklarından, kendilerini Ermeni hissediyorlar. Buna bir diyeceğimiz yok. Korumuyorlarsa korusunlar ama etnisite aynı zamanda katılım demektir. Aslında katılmıyorsun. Çünkü ne Gregoryensin ne Protestan’sın ne de Katolik’sin. Dilinle katılmıyorsun çünkü Ermeniceyi de

bilmiyorsun. Ermenilik için ortak bir idealin de yok. Sonra tarih bilincin hiç kalmamış ya da unutmak istiyorsun. Bizim cemaatimiz dini bir cemaat; buna katılmak istiyorsan buyur gel katıl ama bunun kuralları var. Önce bu dini öğrenmen lazım. Biz vaftiz ederken yıkama yağlama yapmıyoruz. Neye iman ettiğini bileceksin, sana ders vereceğiz. Sen Müslümanlıktan gelmişsin. Belki içine sinmeyecek bu inanç, değil mi? Belki vazgeçeceksin. Ben seni (sırf) Ermeni olduğun için niye vaftiz edeyim. Sen gelir dersin ki 'inanıyorum' o zaman seni vaftiz ederiz ve sen cemaatimizin bir parçası olursun. Sen dersin ki; ben Müslüman olarak kalacağım ve Ermeni olacağım ona da itirazımız yok. Olabildiğin kadarıyla Ermeni ol. Ermenice öğren, Ermeni tarihi çalış, çocuklarına Ermenice Türkçe uyumlu isimler ver. İlla mensup olamıyorsan da Ermeni cemaatiyle ilişki kur, Ermenileri tanı. Ne bileyim işte yapabileceğin somut şeyler var. Ve günün birinde yüreğine, kafana uyuyorsa Ermeni olursun... Yani biz eşek miyiz Hristiyanlığın yükünü çekiyoruz bu kadar? Herkesle birlikte sen de çekeceksin. Yani, bizim de korumamız gereken şeyler var. İşte o yüzden kapıları sonsuza kadar açamıyoruz. Müslümanlaşmış Ermeniler eğer Ermeniliklerini yaşayabiliyorlarsa başımın üstünde yeri var. Ama biz tüm bu kilise okullarıyla bile bunu zor beceriyoruz. Onlar nasıl becerecekler? Aslında onlara kalmış olan bir çeşit tarih kıvrımı. Asimile olmuşlardır ama hala gâvur olarak bilinirler. O bilinç aslında kendilerinden gelmiyor dışarıdan kendilerine baskıyla veriliyor. (Gomidas, 53, din adamı)

Bunun yanı sıra, geçmişte olduğu gibi, Anadolu kökenli Ermeniler ile İstanbullu Ermeniler arasındaki kültürel ve sosyal ayrımlar, bazen bununla da örtüşen siyasi ayrımlar, hem kimlik algısını hem de kimliğin örgütlenmesini etkileyen unsurlardır. Başka bir deyişle, Ermeni toplumu Yahudi toplumuna göre her anlamda daha heterojen. Bu durum, kimlik algısı ve örgütlenmesine de yansımaktadır:

"Yan-Yan Ermeni dediğimiz bir kesim var, daha İstanbullu Batılı. Yan-Yan diyoruz onlara. Evet, soyadları genellikle yan ile biter, Mahçupyan falan... Bu kesim Ermeni kültürünü iyi bilir, çok iyi Ermenice okur, elit kesim diyebileceğim bir kesim. Ama [Ermenilerin sorunlarına] daha mesafelidir. Yani Ermeni'dir ama Ermeni sorunlarıyla pek ilgilenmez. Cemaatte bir para sıkıntısı varsa, bir yerde para toplanacaksa çok angaje olmaz. Sorunların çözümüne de çok angaje olmaz. Biraz uzaktan bakar ama hep övünür Ermeni olmakla. 'Bu binaları hep biz yaptık' der ama Anadolu Ermenilerini es geçer. Anadolu Ermenileri artık İstanbul'da yaşıyorlar. İstanbullu Ermenilerin Bitlis'ten, Kars'tan, Diyarbakır'dan gelen Ermenilere bir mesafeleri vardı. Çünkü sonuçta sınıfsal da bir şey, bir hor görülme, bir aşağılanma. Mesela Kıvalı Ada'da çok gözlemlenebilir. Anadolu'dan gelen Ermeniler de yazlıkçı olunca 'nereden geldi bunlar' diyenler oldu. (Zabel, 30, kadın, Agos yazarı)

Bu yöresel köken farklarının yanı sıra (ama bazen de birlikte) din üzerinden de önemli bir ayrışma söz konusu. Özellikle Ermeni kimlik örgütlenmelerinde, basın-yayın hayatında önemli yer tutan, önemli bir kısmı Anadolu kökenli ve sol kimlikli Ermeni aydınların Kilise ile mesafeli oldukları söylenebilir. Ancak, cemaatin küçülmesi ve küçülen cemaat için kültür aktarımında Kilisenin çok önemli bir unsur olması, onları da –zorunlu olarak- kiliseyle bir şekilde ilişkili hale getirmektedir.

“Ermeniler ulusal kimliklerini muhafaza eden araçlara dört elle sarılmışlardır. Kimliğin en rahat yaşanabileceği yer kilise olduğundan, dindar olmasalar da, kiliseyle barışık bir anlayış yaygınlık kazandı. Mesela ben dindar değilim ama kiliseyle barışığım. Ancak Patrikhane çevresi ve din adamlarıyla hiç barışık olmadım. O çatı altında toplanan halkla barışığım. Dindar olmadığım ve dua etme ihtiyacı duymadığım halde, bayramlarda seyranlarda hep kiliseye giderim. Ama yüzyıl önce yaşasaydım kilisenin yolunu bile bilmeyebilirdim. (Kirkor, erkek, 61, Agos yazarı)

“Toplum mu olalım cemaat mi olalım diye bize sorulmuyor ki! Cumhuriyet de demiş ki siz tüm ulusun bir parçasısınız, Türk’sünüz. Ermenilikle ilişkili şeyleriniz dini yönünüz, siz dini bir cemaatsiniz. Biz de kurumlarımızı ona göre örgütlemiştir. Ancak taa Osmanlı’dan başlayan sekülerleşme, laikleşme, çok-sesleşme de var Ermeni toplumunda. Ve bunlar bazen Kilise ile çatışarak bazen uyum sağlayarak bir konsensüse varmışlar. Şu anda bizim ateistlerimiz de bilinçlidir, Kiliseye saygı gösterirler. Çünkü başka bir yer yoktur, başka bir ortam yoktur, başka bir varoluş alanı yoktur.” (Gomidas, 53, din adamı).

Yukarıdaki alıntıda aktardığımız “toplum mu cemaat mi olacağımız bize sorulmuyor” sözü aslında günümüz Ermenilerinin yaşadıkları birçok sorunu özetler nitelikte. Günümüz Ermeniler için, çoğul dinsel aidiyetleri nedeniyle, din-etnisite bağının Yahudiler kadar geçerli olmadığını belirtmek gerekiyor. Ancak, dindarlığın azalmasına karşın, dini kimlik ile etnik kimliğin ayrıştırılması zordur, Patrikhane de temsil makamı olarak önemini korumaktadır.¹² Böylece, bir yandan Millet Sistemi’nin halen süren etkisi, öte yandan modernleşmenin etkisi ve asimilasyon tehdidi, dini aidiyet hissetmeyenlerin bile Kiliseden tümüyle kopmasını engelliyor. Çünkü, Ermeniler için Kilise sadece ibadet yeri olmanın çok ötesinde işlev görüyor. Kiliseyle kültürel nedenlerle bağlantı kurulduğunu genç kuşakta da görebiliyoruz. Din alanı, aynı zamanda önemli bir sosyalleşme ve Ermeni kültürünü edinmek ve onu korumak için en önemli ortamlardan birini sağladığından dinden uzak kalmak mümkün olamıyor:

¹² Ermeni toplumunda dinsel kimliğin, dinsel pratiklerin ve dini kurumların yeri için özellikle bkz. GÖKSU ÖZDOĞAN G., ÜSTEL F., KARAKAŞLI K., KENTEL F. (2009), Türkiye’de Ermeniler Cemaat-Birey-Yurttaş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.319-337.

“...Üniversitede okurken, Ermenicem gelişsin diye bir Ermeni genç grubuna takıldım. Bir papaz Ermenice din dersleri veriyormuş. Bir şekilde onunla da hasbelkader tanıştım. Aslında öyle bir grup olduğumu da bilmiyordum. Mangal yapacağız diye arkadaş grubuyla Adaya gitmiştik. Mangal partisinin adanın kilisesinin bahçesinde olduğu ortaya çıktı. Ben hiçbir şey bilmeden katılmıştım, sadece gruptan bir kişiyi tanıyordum. Mangalı, sucuğu yedik, oturduk. Papaz hayatın anlamını anlattı, ‘hayat bir tripod, dengeli olmalı’ falan diyerek bir din dersi vermeye başladı. Baktım Ermenice konuşuyorlar. İyi dedim, Ermenicem gelişir, kulağım dolar falan diye. Ama açmadı yani. Dayanamadım. Ermenistan’da bir konsere gittim, Patrik sahneye çıktı, dua etti herkes falan, şaşırđım... Sekülerlik bazen iyi bir şey bence. (Janet, kadın, 29, Hrant Dink Vakfı çalışmanı)

2. KİMLİĞİ TANITMA VE KİMLİĞİ YAŞATMA MÜCADELESİ

1990’lı yıllarda, toplumsal-siyasal ortamın da kimlik siyaseti yapılmasına görece izin veren koşullarından da faydalanarak, genel olarak gayrimüslim azınlıklar, özellikle de Yahudiler ve Ermeniler dışa açılma, kimliklerini tanıtma mücadelesi içine girdiler. Bunun en somut ifadeleri Yahudiler için ilk önce 500. Yıl Vakfı’nın faaliyetleri ve son yıllarda Şalom gazetesinin tedrici olarak dışarıya açılmasıdır. Ermenilerde ise dışa açılmanın somut ifadeleri, Türkçe yayınlanan Agos’un yayına başlaması, Aras Yayınlarının Ermeni edebiyatı ve Ermeniler hakkında araştırmaları Türkçe yayınlaması,¹³ yeni kurulan hemşehri ve Ermeni kültür derneklerinin faaliyetleridir.

Kimliği tanıtma ve yaşatma mücadelesi, söz konusu grupların içinde buldukları toplumsal-siyasal bağlamla biçimlenmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, 1990’lar Türkiye’si, kimlik hareketlerinin geliştiği, kimlik tartışmalarının kamusal alanda meşruiyet kazandığı (Şimşek, 2004: 111-139), ulus-devlet modelinin tartışıldığı, Türk ulusçuluğu üzerine yapılan yeni çalışmaların Türk ulus tanımının etnik-kültürel bir boyut içerdiğini ortaya koyduğu (Özdoğan G., Üstel F., Karakaşlı K., Kentel F., 2011:16) hem de gayrimüslim azınlıklara karşı nefret söyleminin güçlü olduğu bir dönemdi. Denys Cuche’ün “kimlik stratejisi” kavramının, bu dönemde Ermeni ve Yahudi seçkinlerinin öncülüğünde gelişen kimlik hareketlerini anlamada açıklayıcı olduğunu düşünüyoruz. Cuche’e göre, kimlik stratejileri kavramı, toplumsal aktörün manevra yapabileceği bir hareket alanına sahip olduğunu anlatır. Bu

¹³ Agos ve Aras yayınlarının etkisi hakkında özellikle bkz. ÖZDOĞAN G. G., ÜSTEL F., KARAKAŞLI K., KENTEL F. (2009), *op.cit.*, s.219-226. Agos ve Agos’un 1990 sonrası Ermeni toplumundaki etkisi için ayrıca bkz. ORAN B.(2006), “Türkiye’de Ermeni Kimliğinin Yeniden yapılanması ve Agos gazetesi” Eğitim-Bilim-Toplum Dergisi, cilt 4, sayı 16, s.146-156. ERASLAN H. (2007), Agos (1996-2005) Türkiye’de yayınlanan Türkçe-Ermenice Gazete üzerine İnceleme, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

kapsamda, toplumsal aktör, içinde bulunduğu durumu değerlendirerek, stratejik davranışla, kimliksel kaynaklarını kullanır (Cucho, 2001: 111). İçinde bulunulan durumun değişmesiyle beraber strateji ve kimlik hareketi de değişir. Bunu, hem Ermeniler ile Yahudilerin toplumun geri kalanıyla etkileşiminde hem de birbirleriyle etkileşimlerinde gözlemliyoruz.

Ancak, saha araştırması verilerinden hareketle; temel strateji dışı açılma olsa da, bunun nasıl ve kimlerle, kimleri hedefleyerek yapılacağı, toplumsal-siyasal sorunlara nasıl müdahil olunacağı konusunda Yahudiler ile Ermeniler arasında farklılıklar görülmektedir. Bunun dışında, her grubun kendi içinde farklı kültürel, sosyal ve ekonomik sermayelere sahip olan aktörlerin farklılaşan stratejileri söz konusudur. Yine, -Yahudiler özelinde- süreç içinde Devlet ve resmi ideolojiye karşı gitgide ılımlı eleştireliliğe doğru evrilen bir tutum gözlenmektedir. Ermenilerin kamuoyunda öne çıkan figürleri ise 1990'lardan beri hemen her zaman hep "ılımlı eleştirel" tutum içinde olmuşlardır. Yine, görüşmelerde sıkça dile getirildiği üzere, grupların nüfuslarının azalması, mahalle-cemaat hayatının zayıflaması, iş-egitim hayatındaki gelişmeler ve küreselleşme etkisiyle asimilasyon süreci hızlanmaktadır. Bu bağlamda, kültürel değerler ve dil ile ilişkisi azalan gruplar söz konusu olduğundan, kimlik grubunun öncülerinin kimliğin tanıtımı çabaları, sadece topluma değil bizzat kimlik grubu içindekilere de yönelmektedir.

Lobicilikten İlimli Eleştireliliğe: Yahudilerin Kamusal Alana Dönüşü

Cumhuriyet döneminin başlangıç yıllarında, Moiz Kohen gibi aydınların öncülüğündeki kısa süren radikal Türkleşme dönemini hariç tutarsak, Yahudilerin temel stratejisi siyasetten uzak durma ve içe kapanmaydı. Bir görüşmecimiz bunu şöyle açıklıyor:

"Geçmiş kuşaklardan bize aktarılan bir kayadez yani sessizlik politikası var. Az konuşma, az görünür olma. Ivo Molinas'ın son yazısında da vardı; "No mos karişeyamos en los meseles del Devlet" yani devlet işlerine çok bulaşma, işini düzgün yap, kendi işine bakıp fazla politikaya sağa sola karışma. Böyle geldi şimdiye kadar hala da büyük ölçüde böyle devam ediyor" (Abraham, erkek, 31, Şalom yazarı)

Türkiye Yahudileri, özellikle 1960'lardan itibaren, büyük ölçüde İsrail'in Filistin politikalarına koşut olarak güçlenen ve popülerleşen antisemit söylem ve bazı fiziksel saldırıların ardından, 1930'lardan itibaren gelenekselleştirdikleri siyasetten uzak durma ve kamusal alanda kimliği fazla ortaya çıkarmama çabalarının işlevsiz kaldığını görmeye başladılar. Arzu edilenin aksine, içe kapanmanın, antisemitizmi ve Yahudiler üzerinden üretilen komplo teorilerini güçlendirdiğini anladılar. Böylece, koşullar elverdiği zaman, dışı açılma, kimliği

tanıtma ve özellikle dış politikada lobicilik yoluyla ülke sorunlarının çözümü için katkı sağlama iradesi ortaya çıktı. Sefarad Yahudilerinin İspanya'dan Osmanlı topraklarına gelişinin 500. Yılı'nın yaklaşması bir fırsat oldu. Türklükle ilişki üzerinden kurulan bir Yahudi kimliği vasıtasıyla Türk(iye) toplumuna Yahudi cemaati tanıtıldı ve Türklerle Yahudilerin ortak tarihi vurgulandı. İçe kapanma dönemi bitmişti ama 1990'lı yıllarda geçmişin hatırlanması ve hatırlatılması da çok büyük oranda ortak tarihin olumlu unsurları üzerinden yapıldı, hatta bu anlayışa karşı çıkanlar da eleştirildi.¹⁴ Başka bir deyişle, Yahudi seçkinleri tarafından, Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'na gelişinin 500. yılında yani 1992 yılında, 1492'de İspanya'dan Yahudilerin kovuluşu anımsandı ve hatırlatıldı ama 1942'de Varlık Vergisi faciası unutuldu. Böylece suskunluk politikası kısmen sürdürüldü, kolektif hafıza seçmecî anlayışla canlandırılmaya çalışıldı.

Rıfat N. Bali, 1980'lerden itibaren Yahudi cemaatini diğer gayrimüslimlerden ayıran özelliğın, Yahudi seçkinlerince yurtdışında Türkiye'nin tanıtımının üstlenilmesi olduğunu belirtmektedir. Bali'ye göre, 1989'da kurulan 500. Yıl Vakfı aracılığıyla bu durum resmi bir görünüm kazandı. Türkiye'yi tanıtma misyonu, Türkiye Yahudi cemaatinin tarihinin anlatım şeklini de oldukça etkiledi, sterilize bir görünüm oluşturulup cemaat içindeki aykırı sesler de dışlandı, marjinal olarak nitelendirildi. (Bali, 2001: 120-121)

Bazı görüşmecilerimiz de 500. Yıl Vakfı ve faaliyetlerinin aynı zamanda dönemin hükümetlerinin de teşvik etmesiyle gerçekleştiği iddiasındadırlar. Görüşmecilerimizden Yahya, 500. Yıl Vakfı aracılığıyla dışa açılma sürecinin, iki tarafın eşzamanlı ihtiyaçlarına denk düştüğü iddiasıyla Vakfın faaliyetlerini lobicilik olarak ama eleştirel değil olumlu bir yaklaşımla değerlendirmektedir:

“... Sefarad Yahudilerinin Osmanlı'ya kabul edilışinin 500. Yıldönümü kutlamalarından daha öncesinden başlar Vakıf faaliyetleri. O zamanlar Turgut Özal ve Devlet dış dünyaya yönelik olarak bu girişimi araçsallaştırmıştır. Yani Devlet bunu çok iyi görmüş, desteklemiştir. Türk Devleti, Osmanlı'nın, Cumhuriyetin kucak açıcı niteliğini, dış dünyada parlatma ihtiyacı duyuyordu o zamanki şartlarda. Aslında bugün de aynı şartlar geçerlidir. O dönemde bir dışa açılma vardı, seksenlerin sonu doksanların başında. Özalizm, Türkiye'yi Batı kültürüne tanıtmak hatta belki bir ölçüde dayatma ve bir ölçüde de negatif sayılabilecek olan Türk algısını değiştirmek istiyordu. Yani 1492'nin kutlanması devlet açısından çok iyi bir fırsattı,

¹⁴ Bu anlayışın basındaki yansıması için Beki Bardavid'in bir yazısı iyi bir örnek olacaktır. Bardavid cemaat içindeki aykırı sesleri şöyle eleştiriyordu: “Bir süredir Kadın Kitaplığı, Harbiye Cep Tiyatrosu gibi genel yerlerde her şeyi tüm açıklığı ile konuşmak krizine tutulduk. Türkiye'de hoş olmayan durumlar oldu; büyük rahatsızlıklar yaşandı. Ancak sonradan barışan karı-kocalar gibi bunları anımsamanın ne yararı var? Zararı var. Elbette ki bazı şeyler unutulmaz ama unutulur gibi yapılır, hatta hiç yaşanmamış gibi davranılır. Bu ruh sağlığı için bire birdir”. BARDAVİD B. (1992), “Bütünleşmek ile sinmek”, Şalom, 18 Mart. (akt. BALI R. N., 2001: 126)

Avrupa'ya bunu izah etme açısından. Musevi toplumu açısından da kendini daha fazla meşrulaştırma belki de bir ölçüde kadırbilirliğini göstererek varlığını cicileştirme, bir ölçüde varlığını estetize etme, makyajlandırma da diyebiliriz bunun adına. Böylece iki ihtiyaç denk düştü. Yahudiler de Türk-İslam toplumu da bir açılım içindeydi. 1990'dan sonraki çiçek açma, filizlenme aslında Türk toplumunun yaşadığı filizlenmeye de paraleldir diye düşünüyorum. (Yahya, erkek, 69, bir Musevi vakfında çalışıyor, Ladino dilinde yazar)

Bazı görüşmecilerimiz 500. Yıl Vakfının birtakım faydaları olduğunu kabul etmekle birlikte, eleştirel değerlendirmeler de yapmaktadırlar. Bunlardan öne çıkan ve aynı zamanda “hoşgörü” söylemini de eleştiren iki görüşme alıntısını sunmak isteriz:

“500. Yıl Projesinin Türk Yahudilerinin kafasından çıkmış bir proje olduğuna inanmıyorum. Bu belli bir şekilde ‘biz azınlıklara karşı değiliz, Ermenilere karşı değiliz’ söylemi için kullanılan bir projeydi. Öz olarak da, düşünce olarak da o zaman karşı çıkmıştım. Şu anda çok kişi karşı çıkıyor da, ben o dönem de epey muhalefet etmiştim. ‘Hoş görmek’, ‘tolere etmek’ 500. Yıl Vakfı’nın sık dile getirdiği bir söylemdir. Niye beni hoş görüyorsunuz ki? Size bir hata yapmışsam hatamı hoş görürsünüz. O bakımdan 500. Yıl Vakfının felsefesine çok yakın değilim. Yine de Yahudilerin sesinin duyulması bakımından olumlu etkisi oldu... İsrail ile Yahudi karıştırılıyor burada, Yahudi hala yabancı olarak görülüyor...”. (Sami, erkek, 69, Şalom Yazarı).

“500. Yıl Vakfı hiçbir şekilde Yahudilere yönelik bir vakıf değildi. 500. Yıl Vakfı birazcık da hükümete yaranmak için yaratılmış bir vakıftı. Dışarıya iyi imaj vermek için kurulmuştu”. (Rakel, kadın, 56, Ladino dilinde yazar)

Doğal olarak, 500. Yıl Vakfı üyeleri, Vakfın Yahudi kimliğine katkısı açısından daha güçlü ve olumlu bir vurgu yapsalar da dönemin hükümetiyle ilişkiye ve Türkiye'nin imajına katkı konusunda diğer görüşmecilerimizle birleşmekte.

“500. Yıl Vakfı Türkiye’de Yahudilerin imajını Türk toplumu nezdinde iyileştirmeye yönelik bir faaliyetin ürünü. Vakfın temel misyonlarından biri de Türkiye’nin yurtdışındaki PR’ını yani halkla ilişkilerini yönetmek, Türkiye’nin imajını düzeltmekti. Amerikan Kongresinde Türkiye ile ilgili olumsuz kararları olumluya çevirtmek için yapılan bir halkla ilişkiler operasyonuydu. Türkiye’deki Yahudi toplumunun da gönüllü neferi, savunucusu oldu. Bunu Türkiye’nin dış dünyadaki imajına katkıda bulunurken kendi dâhilindeki imajını düzeltmeye yönelik ikili bir kazan-kazan faaliyeti olarak

algılamak lazım. Vakıf artık misyonunu doldurmuştur”. (David, erkek, 63, 500. Yıl Vakfı Üyesi, Şalom yazarı)

Ancak, Yahudilerde kimlik talepleri ve dışarıya açılma stratejilerinde 2000’li yıllarda görülmeye başlayan değişimi vakıf yönetimlerinde bulunan yaşlı kuşak Yahudiler de kabul etmektedir. Hatta bu konuda 500. Yıl Vakfı üyesi bir görüşmecimiz Ermenilerin örnek ve öncü olduğunu da, her iki grubun farklılıklarını da aktararak belirttikler:

“...Cemaat yönetiminde son on yılda çok büyük değişim oldu, dışa açılma bakımından. Ki bu konuda Ermeniler çok daha öncüydü. Ermenilerin bu şekilde davranmaları belki Yahudileri de kamçulamış olabilir yani onlar da, ‘yahu bir dakika biz de burada boş durmayalım’ falan demiş olabilirler. Bence orada bir takipçilik var belki de. Netice olarak bu cemaat de daha fazla bir açılmaya girdi.” (Aron, erkek, yaş 70, Şalom yazarı, 500. Yıl Vakfı üyesi)

Süreç içinde, birçok görüşmecimizin anlattıklarından hareketle tarihin sadece olumlu yönlerinden ibaret bir hafıza kurgusunu üretmekten, hoşgörüyü söylemini yinelemekten, ılımlı eleştireliliğe yönelmenin başladığını söyleyebiliyoruz. Bu süreç, aynı zamanda 500. Yıl Vakfının geriye çekilmesi Şalom gazetesinin de yayınlarında daha eleştirel üslup benimsemesinin sürecidir.

“... Bu hafta yapılan Struma anması önemli bir şeydir. Benim hep söylediğim bir şey; eğer biz tarih anlatımı yapıyorsak tarihimizden bahsederken hem mutlu hem de üzücü olayları da anlatabilmeliyiz. Ama şimdiye kadar hep 500 yıllık bir hoşgörü olduğu söylendi. Tabii ki bu vardı. Atalarımızı bu topraklara kabul eden insanların atalarına tabii ki bir teşekkürümüz var. Onu hiç inkâr edemeyiz. Ancak biz bu topraklarda 2000 yıldan beri de varız. Romanyot Yahudileri biliyorsunuz çok eski zamanlardan beri bu topraklarda yaşıyor. Anadolu’da Sardes’e gidiyorsunuz 2000 yıllık bir sinagog görüyorsunuz. Biz Rıfat Bali’nin yolunda mıyız yoksa Naim Güler yüzü’nün yolunda mıyız? Bunu iyi görmek lazım. Benim görüşüm; biz ne Naim Bey kadar her şeyi pozitif görerek gitmeliyiz, ne de Rıfat Bey kadar karşıt yolda gitmeliyiz. Eğer tarih anlatımı yapıyorsak, her ikisini de görmemiz lazım. İleride geleceğin daha iyi olması için, tarihin doğru anlatılması gerekiyor. Kaçılmaması gerekiyor. Büyüklerimiz de bize anlatmamış. Nasıl acılar yaşanmış ki, bunlar aktarılmamış. Bunu görmekte yarar var. (Abraham, erkek, 31, Şalom yazarı)

Şalom; Bir Gazeteden Daha Fazlası, Yahudilerin Dışa Açılan Penceresi

Son görüşmecimizin de belirttiği gibi 500. Yıl Vakfı büyük ölçüde misyonunu tamamlamış görünüyor, “hoşgörüyü” merkeze alan anlayışıyla birlikte... Vakıf, 1990’lı hatta 2000’li yıllarda faaliyetleriyle Yahudileri Türkiye’de, Türkiye’yi de dünyada tanıtmaya, olumsuz imajı düzeltmeye gayret etti. Günümüzde ise Yahudi toplumunun dışarıya açılmasında başka gruplarla ilişki kurmasında Türkçe yayınlanan Şalom gazetesi, görece daha eleştirel bir yaklaşımla, önemli bir katkı sunmaktadır. Tabii ki sosyal medya, bir süredir başlayan Yahudi şenlikleri, kitap ve müzik albümleri yayınları, konserler ve bazı anmalar da hem Yahudi toplumuna hem de Yahudi olmayanlara Yahudi kültürünü ve tarihini aktarmada önemli rol oynamaktadır.

Şalom gazetesi, Türkiye’deki Yahudi imajının düzeltilmesini kendisine misyon edinmiş bir yayın organı. Kendini yenileyerek, sosyal medya olanaklarını da kullanarak dışa açılan bir gazete oldu. Yine Şalom gazetesi, Yahudi olmayan yazarlara da yer vererek ve daha cesur bir yayın çizgisi izleyerek ılımlı eleştirelliğe doğru yöneldi. Gazete yazarlarından Henri ile yine zaman zaman Şalom’da yazan David, Şalom’un gelişimini, değişen çizgisini ve hem cemaat içinde hem de dışındaki etkisini şöyle anlatıyorlar:

“Şalom, bence başlı başına bir inceleme konusudur. Son yıllardaki gelişimiyle Yahudilerin toplum içindeki görünürlüğüne epey katkı sundu. Gazete geçirdiği değişimle, Yahudi olmayan yazarları kadrosuna alması ve internette ücretsiz olmasıyla daha görünür, etkili hale geldi. Şalom, 1980’li yıllara göre çok daha cesur bir şekilde antisemitizmle mücadele ediyor. (Henri, erkek, 54, Şalom yazarı).

“Bence Şalom’un çok faydası var. Okuyucular Türkiye’de Yahudiler bağlamında neler olduğunu dünyada ve İsrail’de Yahudiler bağlamında neler olduğunu Şalom sayesinde çok güzel görebiliyorlar. Ayrıca Yahudi toplumunu ve Yahudi dünyasını, Türk toplumuna tanıtmaya vazifesini de üstleniyor. [Haftada bir yayınlanan Şalom] internette yanılmıyorsam haftada 30.000 kere tıklanıyor. Oysa Türkiye’de 15.000 Yahudi ya var ya yok ve hepsi de Şalom okuyucusu değil. Özellikle İslamcı kesimde dikkatle izlendiğini biliyoruz. Umarım böylece hakkımızda bir şeyler öğrenirler. Liberal insanların da merak saikiyle izlediklerini biliyorum. Yazılarım içeriğine baktığınız zaman ciddi bir şekilde, ılımlı kelimeler kullanarak ama oldukça sert muhalefet yapılabildiğini de görebilirsiniz. Bu bir cemaat gazetesi ama cemaat yöneticilerinin güdümünde değil. Öyle ki, cemaat yapısını da kızdırabilecek şeyler de yayınlanabiliyor”. (David, erkek, 63, Şalom yazarı, 500. Yıl Vakfı üyesi)

Şalom gazetesi, değişen çizgisiyle Türkiye Yahudi tarihini ve kültürünü Yahudilere de tanıtmakta. Hatta bazı görüşmecilerimize göre yaşlıların anlat(a)madıklarını, bilinmesinden çekindiklerini de anlatarak kolektif hafızayı yenileme konusunda önemli bir işlev görmektedir.

“Yaşlılar genç kuşağa kendi hikâyelerini anlatıyorlar ama asıl anlatmaları gerekenleri anlatmaksızın. Benim büyükannem nasıl naylon çorap giydiklerini, saçlarını kısa kestirmesinin mahallede ne kadar önemli rolü olduğunu anlatıyor ama geçmişin acılarını anlatmıyor. Babam, büyükbabamın ne yaşadığını bilmiyor çünkü ona da babası anlatmıyor. ‘Sus, geçti daha kötüsü olmasın’ anlayışı var hala. Biz Şalom’da yazıyoruz hatırlattırıyoruz insanlara. Okuyan takip eden varsa bizden öğrensin diye. Ben iki yıldır sosyal medyayı da kullanıyorum. Ankara’ya Holokost anma törenlerine gittim. Edirne’ye gittim Sinagog’un açılması hakkında bilgi verdim. Edirne’de sadece 1 Yahudi var 1934 Trakya Olayları yüzünden... Şalom’a yazdığım zaman da kendi cemaatime anlatmaya çalışıyorum. Ben okuduğum, meraklı olduğum için biliyorum ama kendi çevrem bilmiyor. Şalom var, cemaatin twitter, facebook hesabı var, web sitesi var, yurtdışında kaynaklar var. Yani merak eden çok şey bulabiliyor.” (Raşel, 40, Şalom yazarı, Bir kimlik projesinde Yahudiliği tanıtıyor).

Görüşmecilerimiz, Yahudilik hakkındaki bilgisizliğin önyargıları arttırdığına inanıyorlar. Bu nedenle, 500. Yıl Vakfı gibi girişimlere hem özü hem işleyişi bakımında eleştiri getirmiş olanlar dahi bu girişimin Yahudiliğin tanınmasındaki katkısını önemsemekteler. Vakıfların yöneticisi, Yahudi aydını, Şalom yazarı görüşmecilerimiz, Yahudiliğin tanıtılmasının önemi hakkında hemfikirler.

“Ben isterdim ki, her üniversitede Yahudilik nedir diye bir tanıtım programı hazırlayıp bütün Türkiye’deki üniversiteleri dolaşımlar. Çok faydalı olur. Çünkü Yahudilik hakkında hiçbir şey bilmeyenler var. İnsan bilmediğinden korkar” (Elyesa, erkek, 59, cemaat vakfı yöneticisi)

Asimilasyon Tehdiidiyle Mücadele: Kaybolan Mahalle, Kaybolmakta Olan Dil ve Dine Sıkışmış Kimlik

Yahudi görüşmecilerimiz, kimliğin aşınması ve bazı kültürel değerlerin kaybolmasının en önemli nedeni olarak, cemaat varlığının esas unsuru olduğunu düşündükleri mahalle hayatının yok olmasını görmekteler:

“Mahalle hayatı kayboldu. Eskiden nüfus da kalabalık olduğundan bir arada yaşama ihtimali de daha yüksekti. Yaşam biçimleri farklıydı çünkü aynı mahallelerde yaşıyorlardı. Galata Kulesi etrafında bir hayat şekilleniyordu. Mahalleler, İsrail’in

*kuruluşu, 6-7 Eylül olaylarının ardından dağılmaya başladı”
(Roksan, kadın, 30, Şalom yazarı)*

Bu bağlamda, görüşmecilerimize göre, mahalle hayatını yeniden canlandırmaya yetmese de, Kuledibi’nde yapılan Yahudi şenlikleri gibi faaliyetler önemli. En azından geleneksel Yahudi mahalle hayatını, hem onu yaşayamamış olan Yahudilere hem de Yahudi olmayanlara tanıtması bakımından görüşmecilerimiz tarafından önemseniyor:

“Şenlikler önemli. Ladino günleri gibi faaliyetler yeni başlayıp güzel devam eden şeyler. Daha çok yapılmalı ama bizim maalesef güvenlik problemimiz var. Böyle şeyler olunca insanlar ürkiyor. Ama Ladino Günleri’nde şaşkın bir mutluluk yaşıyorum. Binlerce insan, özellikle gençler, Kuledibi’ndeki etkinlikleri takip ediyor, yemekleri tadıyorlar. (Elyesa, erkek, 59, cemaat vakfi yöneticisi)

Dil ise Yahudi kimliğinin belki de en kırılgan unsuru haline gelmiş. Hemen hemen tüm görüşmecilerimiz Ladino dilinin Türkiye’deki Yahudiler için önemi üzerinde birleşmiş olsalar da, bir kısmı Türkiye’de Ladino dilinin yitip gitmesinin İbranice öğrenilmemesinin bir gerçeklik olarak değerlendirmek gerektiğini düşünmekte:

“Ermeniler, dil üzerinden giderken biz de burada kültür üzerinden gidiyoruz. Dil öğrenilirse ne ala ama İngilizce öğrenmek, İbranice öğrenmekten daha önemli. Çünkü dünyaya entegre olan bir Yahudi toplumundan söz ediyoruz”. (David, erkek, 63, 500. Yıl Vakfi Üyesi, Şalom yazarı)

Diğer bazı görüşmecilerimiz, özellikle Ladino dilini kullanma Ladino dilinde okuma ve yazmakta direnenler, dil konusunda daha hassas bir tavır gösteriyorlar. Genel anlamda gelecekte Ladino dilinin yaşaması konusunda tüm görüşmecilerimiz kötümserler. Buna rağmen bazıları bu dilin önemine özellikle işaret etmekte:

“Ladino, kendine has bir dildir. Türk Museviliği açısından kendine has bir dil olması yani Museviler arasında ortak bir iletişim ve bildirişim olması itibarıyla önemli bir unsurdur. Ama artık Türkçe düşünüp Türkçe yaşama Yahudice (Ladino) düşünmenin ve Yahudice yaşamının yerini aldı... Ladinoyu eğer kişi evinde kullanmıyorsa, edebiyatında kullanmıyorsa, Ladino düşünmüyorsa... Ben Ladino makale yazıyorum, Ladino şarkı yazıyorum, Ladino şairiyim, Ladino mizah yazıyorum. Ladino dilinde konferanslar da veren biriyim. Ancak, ben bile Türkçe konuşuyorum arkadaş! Eğer Ladino dilinde düşünmüyorsanız ‘Viva de ladino internacional’ gibi parlak isimlerle toplantılar yapıp 60 kişi toplamakla olmaz. Ladino artık kültür arkeolojisinin malıdır. Büyük kızım 43 yaşında Ladinoyu sadece anlıyor. Küçük kızım 37 yaşında anlamıyor bile

‘Baba Türkçe konuş’ diyor...’ (Yahya, erkek, 69, bir Musevi vakfında çalışıyor, Ladino dilinde yazar).

‘Ladino ne yazık ki kaybolmakta. Ladino mirasına sahip çıkabilmek için en azından İspanyolca öğrenmek gerek. Bu kuşaklar arasında kültürel miras aktarımı için gerekli. Ladino dilinde etkinlikler yapmak çok önemli. Sefarad Kültür Enstitüsü’nün etkinlikleri çok önemli çünkü bu topraklardaki aidiyetimizdir. Mesela 9 Ocak’ta Ladino günü yapıldı, bunlar önemli... Bu dilin aktarımında sorun var, gençler bilmiyor. Şimdi modern İspanyolca öğrenilmeye başlandı, yavaş yavaş bir ilgi oluyor. (Abraham, erkek, 31, Şalom yazarı)

Bazı görüşmecilerimize göre, Yahudilerde okullaşmanın giderek artması, kadınların iş hayatına girmesi gibi bazı toplumsal değişimler kültür aktarımını zorlaştırmıştır. Onlara göre, Ladino dilinin kullanımı ve mahalle hayatı gibi, kuşaklararası kültür aktarımı da son ermekte:

‘Kadınlar artık çalışıyor, evde yoklar, kültürel geleneksel değerleri ileriki kuşaklara aktarmak için hazır ve nazır değiller, kendileri de çok bilmiyor. Dolayısıyla gençlerde bir kimlik problemi var.’ (Rakel, kadın, 56, Ladino dilinde yazar)

Bunların yansısı, Yahudilerin örgütlenmesini engelleyen birçok hukuki sorun da var. Bunların en başında, tüm gayrimüslimlerde olduğu gibi Millet Sistemi’nden gelen kurumsal yapının bozulmuş ama yerine de başka bir yapının öngörülmemiş olması. Bu durum hem cemaat içindeki bazı idari sorunların çözümünü zorlaştırıyor hem de “nefret suçları” ortaya çıktığında bu suçların hukuki takibini güçleştiriyor. Şu anki durumda gayrimüslimlerin iç meclisleri çalışmadığı gibi Hahambaşılık ve Patrikhanelerin cemaatleri temsili de hukuki değil fiili bir durum:

‘Osmanlı döneminde Hahambaşılık bir kurum olarak görülüyordu fakat Cumhuriyet ile beraber Patrikhanelerin ve Hahambaşılığın bir tüzel kişilik olmadığından dolayı aslında bu kurumlar biraz kimliksiz bırakılmış oldu. Hukuken bir kurumun bir dava açabilmeye vakıf değiller. De facto olarak varlar, kabul ediliyorlar, ama bu devletle doğrudan bir ilişki ve bir konumlandırılması yapılmış kurumlar değil bunlar... İşte bu Cumhuriyet ile ilgili en önemli sorunlardan biri. Problemlere sebep olacak hukuken problemler yaratacak en önemli mesele budur. Çünkü bugün en çok konuşulan şey nefret suçu, antisemitizm ile ilgili bir şey olduğunda dava kim açacak mesela. Kişilerin dava açması çok zor belirli sebeplerden dolayı ve özellikle de korku yüzünden. Ama eğer bu kurumların şahsiyeti tanınmış olsaydı, bu kurumlar temsil yetkisine sahip olacaklardı ve dolayısıyla mesela nefret suçu karşısında Hahambaşılık bir dava ehliyeti olduğu için dava açabilecekti.’ (Roksan, kadın, 30, avukat, Şalom yazarı)

Ancak, Hahambaşılığın hukuki statüsü belirsiz olsa da toplumsal etkisi belirgindir. Dindarlığın arttığını da azaldığını da söyleyen görüşmecilerimiz var. Ama hemen herkes, Ladino konuşabilenlerin çok azalması, mahalle hayatının bitmesi ve Yahudi nüfusunun azalmasıyla birlikte, dinin, kimliğin oluşturucu unsuru ve kültürün taşıyıcısı olarak daha fazla önem kazandığını söylüyorlar. Dil ve mahalle kaybolunca geleneklerle bağlantı kurmada, her ne kadar dinsel pratikler de azalmış olsa da, din, dini gelenekler ve sinagoglar önem kazanmakta...

“Ben dindar değilim, laikim. Ben kültürümden etkileniyorum ve kültürümün devam etmesini, geleneklerimin devam etmesini istiyorum. Dolayısıyla devam ettiriyor, çocuklarıma da öğretiyorum. Yahudi kimliğinden uzaklaşmıyorlar. Sadece gençler değil, cemaatimiz içinde bir bölüm kendini daha çok dine verdi. Bu son 10 yılın hikâyesi. Kaşer’e ve Şabat’a vs. bakıyorlar” (Raşel, kadın, 40, Şalom yazarı, bir kimlik projesinde Yahudiliği tanıtıyor)

“Din kalmadı. Mesela benim evde yaşadığım bir örnek. Bayramlarda benim dedem okurdu duayı ve çok güzel okurdu, onu dinlemek keyifti gerçekten... Şimdi babam bir okur kendini kesersin. O kadar kötü okuyor ki adam. Ama onun da suçu değil, dili o kadar dönüyor, makam bilmiyor. Dolayısıyla Yahudiliği yaşamak da keyifli bir şey olmaktan çıktı. Gençleri keyif almadıkları bir şeyin içinde tutmak zor. Kızlar 12, erkekler 13 yaşına geldiklerinde Bar-Mitsva, Bat-Mitsva yapılır. Onun için Bar Mitsva Kurulu gibi bir şeyler yapıldı. Orada çocuklara Yahudilik eğitimi veriliyor, çeşitli etkinlikler yapılıyor. Bunların çeşitlendirilmesi, kökenlendirilmesi gerek. (Vanessa, kadın, 31, bir kimlik projesinde Yahudiliği tanıtıyor).

Yahudiler, hem kültürlerinin kaybolması kaygısı hem de 2000’li yıllardaki saldırılar nedeniyle tehdit algısı içindeler. Bununla birlikte, geçmişteki travmaların etkisinin aksine içe kapanma durumu yaşanmıyor. Özellikle genç kuşak Yahudileri için, tehdit, içe kapanmayı değil tam aksine dışa açılmayı gerektiriyor. Hatta bir görüşmecimiz, çok açık bir ifadeyle kendileri için yaşamın 1990’lardan daha zor olduğunu ve bu yüzden Yahudilerin artık daha da görünür olmaları gerektiğini söyledi:

“1990’ın Türkiye’si ile 2015’in Türkiye’si çok farklı bir Türkiye. O zaman hatırlıyorum işte Dolmabahçe Sarayı’nda iki ülkenin Cumhurbaşkanı yemek yiyordu. 500. Yılın 1992’de kutlaması vardı. O zamanın fotoğraflarına baktığımızda anlıyorsunuz, o anki politik konjonktür ile şu anki politik konjonktür çok daha farklı. 2001 sonrası başlayan bir farklılık görüyoruz. Keza bizim yaşlardakilerde 2003 sinagog saldırılarının yarattığı bir travma var. Bunu da unutmamak gerekir. Yani ilk defa TC vatandaşı teröristler tarafından sinagoglar bombalandı. Bunu da görmek

lazım. Keza sırf Yahudi olduğu için öldürülen dış doktorumuz vardı. Duymuşsunuzdur Yasef Yahya... Ve 1990'ın gerçeğiyle bugünün gerçeği çok farklı. Şu anda Yahudiler daha görünür olmak zorunda. 2010'dan sonra Yahudiler artık kendilerini daha iyi tanıtmaya, anlatmaya, eşit vatandaş olduklarını söyleme ihtiyacı duyuyorlar. Çünkü yapılan araştırmalar gösteriyor ki, tanımadığınıza karşı daha fazla oluyor nefret söylemleri. Kendinizi tanıtmayın, kendinizi göstermeniz gerekiyor.” (Abraham, erkek, yaş 31, Şalom yazarı)

Ermeni Kimliğini Yaşatma Mücadelesi

Ermeniler, Yahudilere göre çok daha kalabalık ve toplumsal-kültürel açıdan daha heterojen bir grup. Buna karşın Ermeniler de kimliksel açıdan var kalma savaşı vermekteler. Ladino kadar olmasa da; Türkiye’de kullanılan Ermenice yani Batı Ermenicesi de tehdit altında. 1990’lı yıllardan itibaren, medya aracılığıyla körüklenen nefret söylemiyle mücadele etmeyi hedefleyen bir dışa açılma stratejisi oluştu. Ama kısa süre içinde bu strateji yani Ermeni kimliği ve kültürünü tanıtmaya girişimleri, sadece Türkiye toplumunu değil, Ermenileri de hedeflemeye başladı.

Bir Ermeni Hareketi Var mı?

1990’lardan bugüne, Ermenilerin dışa açılma sürecinin bir parçası olarak Ermeni kimlik örgütlenmeleri de hem çeşitlendi hem de kamuoyunda görünürleşip toplumsal sorunlara müdahil olmaya başladı. Ermeni hemşehri derneklerinin, Ermeni kültürünü yaşatma ve tanıtmaya amaçlı olarak kurulan derneklerin, başta Agos gazetesi ve Nor Radyo olmak üzere yayın faaliyetlerinin, çeşitli konferans ve anma etkinliklerinin ve kültürel aktivitelerin oluşturduğu bir Ermeni hareketinden söz edebiliyoruz. Görüşmecilerimizin birçoğu, çelişkili bir durum olarak, 1990’lı yıllardan itibaren, Ermenilerin kültürel değerlerinin aşınması ve asimilasyon riskinin yanı sıra yayın faaliyetleri ve kültürel faaliyetler aracılığıyla bir Ermeni canlanması olduğunu da belirtti.

1990’ların kimlik hareketleri deneyimi ve onun oluşturduğu kimlik sorunlarına duyarlı iklimin, Ermeniler üzerinde de etkili olduğunu belirten birçok görüşmecimiz oldu. Bu bağlamda, bazıları özellikle Kürt hareketinin önemine işaret ettiler. Hatta bir görüşmecimiz, son yıllarda yaygınlaşan Ermeni hemşehri derneklerini bile Türkiye’deki kimlik hareketlerinin yükselişine bağlamaktadır:

“... Mesela Kürt hareketinin getirdiği göreceli de olsa özgürlük ortamından Ermeniler de faydalandı. Ermeniler kendi derneklerini kurdular; Hemşehri dernekleri. Eskiden mezun olduğumuz okulların dernekleri vardı ama her şeyin derneklerini kuramıyorlardı”. (Melkon, erkek, 62, hemşehri derneği yöneticisi)

“...Olmaz olur mu, olmaz olur mu? Ben bunu hep dillendiriyorum. Bugün Ermeniler biraz nefes alıyorsa, Kürt hareketinin yüzü suyu hürmetindedir... Bence Kürt hareketi de, bugün geldiğimiz nokta iyi değerlendirilirse, ülkenin ve Cumhuriyetin yararına olacak, tüm toplum katmanlarının daha mutluluk içinde yaşam sürdürmelerine olanak sağlayacaktır. Nedense bu toplum hep karşısındakini böyle kötü sıfatlarla anıyor, anlamak istiyor. Hiç ona temas etmek, gözüne bakmak, beraber bir lokma ekmek, bir parça tuz, bir bardak şarap içmek istemiyor” (Zaven, erkek, 65, yayıncı)

“... Son on yıldır, Ermenilerin Kürt hareketinden daha fazla etkilendiğini, bir şekilde onunla kendini bağdaştırdığını fark ediyorum. Aslında, bu benim kişisel görüşüm, Ermeniler Kürt hareketinin meyvesini yiyor... Bir alan açılmış oldu. Ama bu tüm Ermeniler için geçerli değil. Bazı Ermeniler hala Hamidiye Alayları nedeniyle Kürtlere karşı önyargılıdır.” (Janet, kadın, 29, Hrant Dink Vakfı çalışanı)

Agos ve Hrant Dink: Ermeni Kimlik Mücadelesinin Öncüleri

Hakkında birçok bilimsel araştırma yapılmış olan Agos gazetesi, Ermeni sorunu hakkındaki tartışmalarda belirleyici aktör olması, 1990 sonrasının en etkili ve kamuoyunda en çok tanınan Ermeni aydınının, Hrant Dink'in, çıkardığı ve yazılarını yazdığı gazete olmasından dolayı büyük bir önem taşımaktadır. Agos gazetesinin de, tıpkı Şalom gibi, Ermeniler hakkında olumsuz imajı düzeltme, medyadaki saldırılara yanıt verme amacı vardır. Gazetenin kurucu Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink, verdiği bir röportajda, Ermenilerin dışa açılma stratejisinin 1990'lı yıllarda Ermeni toplumunun ileri gelenlerinin ortak stratejisi olarak ortaya çıktığını açıklamıştı. Dink, Agos'un dışa açılma stratejisinin somut bir ifadesi olarak; Ermenilere karşı yürütülen karalamalarla ve asimilasyonla mücadele amacıyla kuruluşunu şöyle anlatıyor:

“Herşey Türkiye Ermenileri Patriği II. Karekin'in birkaç arkadaşı Patrikhane'ye davet etmesiyle başladı. 1994-1995 yıllarıydı. Kendisini çok rahatsız eden bir konu vardı. Türk basınında çıkan birtakım asılsız haberlerde Türkiye Ermenileri PKK ile ilişkilendiriliyordu. O günlerde de Sabah gazetesinin manşetinde Apo'nun Ermeni bir din adamı ile çekilmiş fotoğrafı yayınlanmış ve işbirliğinin kanıtı olarak sunulmuştu. Haber asılsızdı, Patrik Hazretleri çaresizdi, gönderdiği tekipler yayınlanmıyordu. Bize 'ne yapmalıyız?' sorusunu yöneltti. (...) **Ortak noktamız şu oldu: Ermeni cemaatinin kapalı bir toplum olması, kendini içinde yaşadığı büyük topluma tanıtamıyor olması çok büyük bir handikap teşkil ediyordu. Bu böyle gidemezdi. Kapalı yaşam Ermeni toplumunu erimekten kurtaramıyordu. Mutlaka bir açılım sağlanmalıydı. Bunun için Türk basını ile diyalog kurmak önemli bir yöntem olmalıydı**”. (Oran, 2006: 50)

Zaten hâlihazırda onlarca yıldır Ermenice yayın yapan Jamanak ve Marmara gazeteleri varken böyle bir Türkçe gazetenin yayınlanma nedenlerinden biri de Ermenilerin topluma açılımını sağlamaktı. Ancak, Agos gazetesi, Şalom gazetesinin son yıllarda edindiği ılımlı eleştireliliğe neredeyse yayına başladığı zamanlardan beri sahipti.

Agos gazetesinin Ermeni toplumu içindeki önemine hemen her görüşmecimiz değindi. Ermenilere yönelik yayın yapan üç gazete olmasına karşın, Agos'un özel ve belirleyici yeri olduğuna özellikle işaret edildi. Bu konuda, yayıncı olması nedeniyle Ermeni yayınlarını yakından izleyen, Marmara ve Jamanak gazetelerinin Ermeniceyi yaşatmak dışında bir işlevi olmadığını iddia eden görüşmecimiz Zaven şöyle diyor:

“Agos yeni bir nefes getirdi. Marmara ve Jamanak'tan farkı var, onlar bence sade suya tiritler. Onlarca Ermeni gazetesi içinden kala kala bir Jamanak ve Marmara kalmıştı. Baskı ve korku o kadar yüreklerine sinmiş ki halen sade suya tirit yayın yapıyorlar. Yani Hürriyet ve Sabah'ı alıp birebir Ermeniceye tercüme ediyorlar. Hiçbir görüş duruş sergilemiyorlar. Bir de dünyadaki Ermeniler ve Kilise hakkında bazı haberler veriyorlar. Ermeni toplumunda, daha önceki dönemlerde tutuklamalar ve ardından aydınların çoğunun ülkeyi terk etmesiyle daha 1960'ların başında sol damar büyük ölçüde kesilmiş oldu. Ta ki 1990'lı yıllarda Aras yayıncılık ve Agos gazetesi kurulana kadar. Agos daha ilerici ve demokrat bir çizgide yayın yapıyor. Derdini yüksek sesle söylemekten çekinmiyor. Öteki gazeteleri küçümsemek için söylemiyorum, tövbe yanlış anlaşılmasın. Onlara karşı da büyük sevgim ve saygım var. Bugün Ermeniceyi kullanabiliyorsam, bunu Marmara ve Jamanak'ın yazarlarına borçluyum”. (Zaven, erkek, 65, yayıncı).

Birçok görüşmecimiz, Agos'un eleştirel çizgisinin özellikle gençler üzerinde etkili olduğu, birkaç sayfası hariç Türkçe yayınlanmasının da Ermeniler arasındaki popülerliğini arttırdığını söyledi. Önce Agos okuru, sonra Agos yazarı olan görüşmecimiz Zabel, Agos'la tanışmasını ve Agos'un ve yayıncısı Hrant Dink'in kendisi üzerindeki etkisini şöyle anlatıyor:

“Agos evimize giren bir gazeteydi. Tabii ben 1996'da daha 13 yaşındaydım ama çok heyecanla karşılamıştım bunu. Çünkü ilk defa kabuk kırıldı. O zamana kadar Marmara, Jamanak... Hep Ermenice dört sayfalık gazeteler vardı ve aslında birçok insan aslında Ermenice okuma yorgunu olduğundan özellikle genç ve orta yaş jenerasyona ulaşamıyordu. Hrant Dink'in sonuçta farklı amaçları vardı. Hem Ermeni konusunda hem de Türkiye'nin bir sürü meselesi hakkında... Bunu artık kamuoyuna duyurmak, farkındalık yaratmak, bir ses olmak istiyordu... Ama Cemaatin kendi içinde çözmesi gereken, kendi içinde örgütlenmesi gereken birçok sorunu da vardı. Bu sorunları daha çok organize bir şekilde

ve cesurca ele aldı. Agos, tarafsız olarak kuruldu ve birçok kırmızı alan dediğimiz tabu konuya parmak basmaya başladı. 2007’de Hrant Dink öldürüldükten sonra bir gönüllü muhabirler ağı oluşturulmuştu. Süreç içerisinde gazete, Ermenice sayfalarla birlikte, 24 sayfaya çıkarıldı. Dolayısıyla, dışarıdan gönüllü çalışacak muhabirlere falan ihtiyaç duyuldu. Ben de Mart 2007’deki o çağrıyla bir gidetim dedim. Çünkü bir şeyler yapmak istiyordum, kendimi orada daha iyi hissedecektim. Üniversitede 3. sınıftaydım, bir şeyler yapmanın kendimi orada daha iyi hissettireceği düşündüm. Böylece gönüllü muhabir olarak başladım... Agos’un tirajı 5000-8000 arası değişiyor ama internetten de epey okunuyor. 70 bin tık alan yazılar oluyor. Oysa, Marmara ve Jamanak gazeteleri 600, 800 tiraja sahipler. Alanlar da çoğu kez yardım olsun diye alıyorlar.” (Zabel, kadın, 30, Agos yazarı)

Bazı görüşmecilerimiz, Ermeni toplumundaki değişimi büyük oranda Agos ve Hrant Dink’e bağlamaktalar. Agos gazetesinin yayına başlamasıyla Ermeni toplumunda hareketlenmenin de başladığını ve bu anlamda Agos’un Ermeni tarihinde bir dönüm noktası oluşturduğunu söyleyen görüşmecilerimiz oldu:

“... Ben en büyük etkinin Agos olduğunu düşünüyorum. Hrant, ben bu gazeteyi Ermeni çocukları, Ermeni insanları yazsınlar çizsinler, seslerini duyursunlar, korkmasınlar yeniden hani yeni bir uyanış yeni bir atılım olsun diye yaptım diyordu. Agos, yol açıcı yani daha hızlı, daha, nasıl derler, böyle yurtıcı... Ama ona da bir bedel ödettiler. Birilerinin bu ülkede bu tarz şeylerin önünü açması için canını vermesi gerekiyor. Hrant Dink’te olduğu gibi. Hrant da bir bedel ödedi ve o yol tekrar açıldı. (Alen, erkek, 36, yayıncı)

Hrant Dink’in 1990’lı yıllardan itibaren kamusal bir figür, Ermeni sorununu kamusal alanda tartışmaya açan kişi olarak tanınır olmasıyla, Ermenilerin dışa açılma süreci aşağı yukarı eşzamanlıdır. Dink, bu dışa açılma sürecini başlatan kişi olarak bilinmektedir. Bu nedenle, görüşmeler sırasında, Dink’in, günümüz Ermenileri ve Ermeni örgütlenmesindeki etkisi üzerinde sıkça duruldu:

“1990’lı yıllarda kimlik hareketlerinin en önemli ifadesi Hrant Dink oldu. Onunla beraber ilk kez Ermeniler televizyon kanallarında ve talepkar bir dille konuşmaya başladılar. Dink, toplum olarak uğranılan haksızlığı dile getirdi. O zamanlar bir grup Ermeni ‘bu herif başımızı belaya sokacak’ diye tepkilidiler. Bir grup insansa yürekleri titreyerek, ‘çok güzel konuşuyor sanki benim ağızından konuşuyor ama bunun başına bir şey gelecek’ dediler. Her iki grup da haklı çıktı... Ancak onun ölümünün ardından yeni oluşumlar ortaya çıktı, gençler çeşitli dernekler kurdu. HDP bileşenlerinden olmaya, 1 Mayıs törenlerinden Nor Zartonk flamasıyla yürümeye kadar vardırıdılar bu süreci. Hrant, böyle bir dönüşüme yol açtı. Ancak bu kişiler Ermeni toplumu içinde sayıca azınlıktalar. (Kirkor, erkek, 61, Agos Yazarı).

Hrant Dink'in öldürülmesinin, tüm Ermenilerde ve özellikle genç kuşakta önemli etkileri oldu. Bu cinayet, Ermeni toplumundaki kaygıları arttırdı. Ancak, cinayetin ertesindeki dayanışma eylemleri de bazı Ermenilerin kaygılarını giderip onlara yeniden cesaret verdi. Yaşarken de önemli bir toplumsal figür olan Hrant Dink, ölümüyle de, özellikle genç Ermeniler nezdinde bir rol model oldu. Buna değinen genç görüşmecilerimizden bazı alıntılar sunmak isteriz.

"...Ve işte bir kısmı da bizi de mi öldürecekler korkusuna kapıldılar. Bana kuzenlerim de soruyordu hep, ne yapacağız biz falan diye... Bence şimdi Ermeniler Ermeniliklerini daha rahatça söyleyebiliyorlar. Hepsi değil ama şimdi 20 yaşında ya da daha genç olanlar... Agos'ta sayfa hazırlıyorum, mümkün merteye bazı yazıları gençlerden almaya çalışıyorum. 17-18 yaşındakilerden. Ve hiç hayır demiyorlar. Agos'ta yazı yazmaktan çekinmiyorlar... Bir kısmı rahatlıkla 'soykırım' kelimesini söylüyor. Bu bizim zamanımızda çok mümkün değildi. (Zabel, kadın, 30, Agos yazarı)

"Kişisel görüşüm; isim olarak Agos'un varlığı söz konusu ama bence daha çok Hrant Dink tüm bir kuşağı etkilemiştir. Onun röportajlarını, yazılarını okuyanlar etkilenmiştir. Ama Agos gazetesinin kendisi ne kadar etkilemiştir, tamamen farklı bir kuşak yaratmış mıdır orasına çok emin değilim. Onun ölümüyle daha politize oldular. Zaten bu Nor Zartonk'un kurulması olsun diğer aktivitelere destek verilmesi vs. olsun hep Hrant Dink'in öldürülmesinden sonra oldu." (Janet, kadın, 29, Hrant Dink Vakfı'nda çalışıyor).

Hrant Dink'in Ermeni gençleri üzerindeki etkisinden sadece genç görüşmecilerimiz söz etmedi. Bu etki aynı zamanda yaşlı kuşak görüşmecilerimiz tarafından da algılanan, ifade edilen bir durum. Dink'in Ermeni gençlerinin hem daha politize hem de kimlikleri konusunda daha duyarlı olmalarına katkı sağladığını söyleyen birçok görüşmecimiz oldu:

"... Hrant Dink'in öldürülmesi, işi tetikledi. Ermeni gençleri, biraz abartılı olacak ama olsun, sanki isyan ettiler. Özellikle genç Ermeniler Hrant'ın öldürülmesinden sonra daha politik bir kimlik kazandılar. Kendi ulusal kimliklerini daha cesaretle ifade etmeye başladılar. En yakınlarımda, komşularda bile bunu hissediyorum". (Zaven, erkek, 69, yayıncı)

Hrant Dink'in öldürülmesinin ardından gerçekleşen dayanışma eylemlerinin, hem Ermeni gençleri hem de -en azından bir kısım- Ermeni örgütlenmeleri üzerinde önemli etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Öyle ki, en azından bazı görüşmecilerimize göre, Hrant Dink'in 2007 öldürülmesi aynı zamanda, Türkiye'de Ermeni sorunu konusunda duyarlılığın artmasını, Ermenilerle empati kurulmasını da sağladı. Ermenilerde de, deneyimlenen bu güçlü dayanışmanın etkisiyle, siyasal hareketlere katılım arttı. "Hepimiz Ermeniyiz" sloganlı eylemler

karşılıklı olarak empatiyi arttırdı; hem Ermenilerin daha az “yabancı unsur” görülmelerini hem de Ermenilerin kendilerini daha az yabancı hissetmelerini sağladı:

“...Bizim Ermeniler açısından önemli kırılma noktası Hrant Abinin öldürülmesidir. Ondan sonra daha fazla Soykırımı konuşmaya, kendi kimliğimizi tanımaya başladık. Sadece Ermeniler değil, bir sürü Türk ve Kürt de kendini ondan sonra daha fazla fark etmeye başladı. ‘Hepimiz Ermeni’yiz’ sloganı bunu yaptı. İnsanlar gerçekten kendi kimliklerinde Ermeniliklerini aradılar. Oysa, o zamana kadar Ermenilik küfürdü. 2007’de Hrant’ın öldürülmesinin ardından ‘Hepimiz Ermeni’yiz’ denilmesinden sonra ‘Ermeni’ sözü daha az küfür olarak kullanılmaya başlandı. Ermeniler içinde özellikle genç nüfus daha politize oldu, kimliğini anlamaya çalıştı. Ermeni olduğumuzu sokakta küfürlerle hatırlatmışlardı ama Hrant’ın öldürülmesi daha ciddi bir hatırlatma oldu. Hrant yalnız bırakılmıştı. Hrant’ı koruyamamış olmanın da etkisiyle duyarlı Ermeniler ‘biz de artık Hrant gibi konuşmalıyız’ demeye başladılar. İnsanlar daha fazla konuşmaya başladılar. Ermeniler daha fazla siyasete atıldılar ve bunu yaparken de kimliklerini gizlemediler. Cenaze törenindeki kalabalık Ermenilere güç vermişti. Daha önce ‘bunların hepsi aynı, Türklerin hepsi aynı’ kafasında olanlarda bu kafa değişti ‘bak bizi destekleyenler var’ demeye başladılar. Daha önce bu ülkede yaşayıp da ‘bu ülkenin sorunları bizi ilgilendirmez’ anlayışında olanların birçoğu bilinçlendi”. (Murat, erkek, 30, Nor Zartonk ve Ermeni Kültür Dayanışma Derneği üyesi)

Yeni Ermeni Örgütlenmeleri: Hemşehri ve Gençlik Dernekleri

Türkiye’deki Ermeni toplumu, daha önce de belirttiğimiz gibi, Yahudi toplumuna göre çok da karmaşık özellikler gösteren bir grup. Anadolu kökenli / İstanbul kökenli ayrımının yanı sıra önemli siyasal-kültürel ayrışmalar da söz konusu. Bu durum kimliğin örgütlenmesi üzerinde de etkili olmaktadır.

Ermeni toplumu, Yahudi toplumu gibi, en azından yakın bir döneme kadar, genel olarak merkez sağda, siyasal alanda muhafazakâr bir çizgide duruyordu. Ancak, azınlıkta da olsa, belli bir düzeyde etkili bir sol çevre olduğunu ve Cumhuriyet tarihi boyunca Ermeni toplumu ve siyaset arasındaki ilişkilerin de değiştiğini söyleyebiliriz. Günümüze baktığımızda ise, 2015 genel seçimlerde 3 Ermeni milletvekilinin 3 ayrı partiden seçilmiş olması Ermeni toplumundaki siyasal farklılaşmayı temsil etmektedir.¹⁵ Ancak, bu siyasal çoğuluğa rağmen

¹⁵ Türkiye Ermeni toplumundaki siyasal ayrışmalar için fazla bir çalışma yoktur. Olanlar da çok güncel ve HDP dönemini ele alan çalışmalar değildir. Buna karşın genel anlamda güncel siyasal ayrışmaları aydınlatıcı çalışmalar bulunmaktadır. Bu konuda özellikle bkz. KOMŞUOĞLU A. (2007), “Türkiye Ermenilerinin Siyasal Tutum ve Davranışları Üzerine Notlar”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 62, sayı 1, s.149-164. URL: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/929/11587.pdf>.

kimlik taleplerini kamusal alanda daha açık ve etkin olarak dile getiren, kamusal alanda kimlik talepleriyle görünür olan kişi ve grupların genel olarak sosyal demokrat/sosyalist çizgide olduklarını, kimlik hareketini esas olarak onların yönlendirdiğini söyleyebiliriz. Bu durum, Ermeni Hareketini; aktörü, örgütlenmesi, söylemi ve eylemleri bakımından, Türkiye’de 1980’lerin sonlarından itibaren oluşup gelişen kimlik temelli ‘Yeni Toplumsal Hareketler’ içine yerleştirmektedir (Şimşek, 2004: 115-118). Bir görüşmecimiz, Ermenilerin de genel toplumsal dönüşümlerden etkilendiğini ve bunların içinde yer aldığını şu sözlerle belirtiyor:

“Cumhuriyet tarihinde Ermenilerin kendi kimlikleriyle olan ilişkileri değişmiştir. Unutmamak gerekir ki; Türkiye Ermenileri, adından da anlaşılacağı gibi, Türkiye toplumunun bir parçasıdır. Bunu küçük aile-büyük aile olarak anlatıyoruz. Yani Türkiye Ermeni Cemaati içinde bulunduğu büyük aile olarak anlattığı Müslüman topluluğun değişimini gördükçe ister istemez o değişim kendi üzerine de yansıyacaktır. Nasıl Türkiye toplumu Avrupa’daki değişik ülkelerde değişik toplumlardaki sosyal patlamaların, sosyal değişimlerin etkisinde kalıyorsa Türkiye’nin bizzatı kendi içinde olan değişik toplumlar da büyük Türkiye toplumunun etkisi altında kalacaklar. Onun içindir ki 12 Mart’ta falan Türkiye sol hareketinin çok değişik fraksiyonlarında Ermeniler vardır hatta lider konumunda da bulunmuşlardır”. (Vahe, erkek, 56, Ermeni dergi yazarı, gazete yazarı)

20. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle de 1965 sonrasında taşradan İstanbul’a göçün Ermeni toplumu üzerinde önemli etkisi oldu. Süreç içinde İstanbul’daki Ermeni demografisi değişti. Bugünlerde pek hatırlanmıyor olsa da, Tehcir’in 50. Yıldönümü olan 1965’de Ermenistan ve Ermeni diasporasındaki Ermeni Soykırımını anma etkinlikleri Türkiye üzerinde de sarsıcı etkiler bırakmış, dönemin medyasında da önemli yansımaları olmuştur.¹⁶ Görüşmecilerimizden Gomidas, bugün artık taşrada Ermeni varlığını çok zayıf olmasını, 1965’in etkisine ve ardından gelen ASALA’nın terör faaliyetlerinin etkisine bağlamaktadır.

“1965’de Soykırımın 50. yılı vardı. O olay biraz Devleti pimpiriklendirdi. Sonra da ASALA terörü başladı. ASALA terörünün taleplerinden birisi de toprak talebi ya, Anadolu’da hiç Ermeni kalmasın dediler. Ve Devletin baskısı başladı. Buna bir de ülkenin ekonomik sıkıntıları eklenince insanlar çözümünü İstanbul’da ve yurtdışında aradılar. Burada kendiliğinden bir gidişat yok, hiç kimse toprağını kolay kolay bırakmaz. Önce

¹⁶ 1965 Soykırım anmaları ve Türk basınındaki yansımaları hakkında ayrıntılı bir arşiv çalışması için bkz. KORUCU S., NALCI A.(2014), 2015’den 50 yıl önce 1965, Ermeni Kültür ve Dayanışma Derneği yayını.

gençler geliyorlardı, ardından ihtiyarlar da geldiler. Bir umut görmediler orada, taciz vardı...” (Gomidas, din adamı, 53)

Dolayısıyla Anadolu'dan İstanbul'a Ermeni göçü, önemli oranda zorunlu veya gönülsüz göç olarak nitelendirebileceğimiz bir göç özelliği taşımaktadır. Oysa, 1965 yılında bile nüfus sayımına göre 69.526 Ermeni'nin 61.250'si İstanbul'da yaşıyordu yani Anadolu'da hala önemli sayılabilecek bir Ermeni nüfus vardı (Komşuoğlu, 2008: 94). 1965'den sonra başlayan, 1970'li yıllarda iyice hızlanan göç, 1980'li yıllarda tamamlandı. Bu süreçte binlerce Ermeni İstanbul'a ve yurtdışına aktı. Halen İstanbul'da, hem memleketlerinde hem de İstanbul'da sosyalleşmiş binlerce 1. kuşak Anadolu Ermeni'si yaşamaktadır. Bazı araştırmalara göre İstanbul'daki Anadolu Ermenilerinde yöre kimliği son derece güçlüdür.¹⁷ Bunun yansıması, Anadolu kökenli Ermenilerin orta sınıf, sol kökenli ve eğitilmiş kesimleri 1990'lı yıllardan itibaren Ermeni kimliğinin kamusal alanda ifadesinde de başat rol oynamışlardır (Özdoğan, Üstel, Karakaşlı, Kentel, 2009: 7). Zaten Anadolu kökenli Ermenilerin sayısal ağırlıkları da son derece önemlidir, Arus Yumul İstanbul'da yaşayan Ermenilerin ¾'ünün Anadolu kökenli olduğunu belirtmektedir (Yumul, 1992: 136). Ayşegül Komşuoğlu ve Birsen Örs'ün Anadolu Ermenilerinin İstanbul'a göçü konusunda niceliksel veri sunan, yayınlanmış bir saha araştırmasında da yöresel kökene referans yüksek düzeyde çıkmıştır. Anketi yanıtlayanların içinde İstanbul doğumlu 165 bireyin sadece 27'si (% 16,3) kendisini İstanbullu olarak tanımlamamaktadır (Komşuoğlu, Örs, 2001: 223-224). Görüşmecilerimizden Zabel, Anadolu kökenlilerin Ermeni kimliğine olan ilgilerini ve Ermeni toplumuna katkılarını şöyle anlatıyor:

“Anadolu Ermenileri kimliklerine daha bağlılar, daha çok sahip çıkıyorlar. Müslümanlaştırılmış Ermeniler de onlardan cesaret alıyorlar, Ermeni kimliğine ve Hıristiyanlığa dönenler bile oldu. Ermeni kültürünün promosyonu ve onu yaşatmak için çok çaba gösteriyorlar. Ama İstanbul'da o Yan-Yan [soyadı –yan ile biten İstanbullu Ermeniler] dediğimiz kesimde böyle bir çaba yok. 16 okulumuz var ve Devletten hiçbir yardım alamıyoruz, ihtiyaçlarımızı bağışlarla karşılıyoruz.” (Zabel, kadın, 30, Agos yazarı)

Onlarca Ermeni Hemşehri derneği, bünyesinde binlerce üyeyi barındırmaktadır. Ermeni toplumun önemli bir bölümü bu derneklere üyedir. Çoğu 2000'li yıllarda yani bir hemşehri derneği¹⁸ için geç bir tarihte kurulan bu

¹⁷ Bu konuda özellikle bkz. KOMŞUOĞLU A. (2008), “Anadolu'dan İstanbul'a bir göç hikâyesi”, *Türkoloji Kültürü*, C.1, no:1, s.89-104.

¹⁸ Hemşerilik olgusu ve hemşehri dernekleri hakkında bkz. *European Journal of Turkish Studies*, no 2, Hometown Organization in Turkey özel sayısı, 2005. URL: <https://ejts.revues.org/359>, özellikle bkz. TOUMARKINE A. (2005), « Le développement des associations de *hemşehri* en Turquie (1933-2003) à l'échelle nationale et départementale », *European Journal of Turkish Studies*, URL : <http://ejts.revues.org/409> ve KURTOĞLU A. (2005), « Mekânsal Bir Olgusu Olarak Hemşerilik ve Bir Hemşerilik Mekanı Olarak Dernekler », URL : <http://ejts.revues.org/375>.

derneklerin en eskisi, Anadolu'da tek Ermeni köyü olan Hatay Vakıflı Köylüleri derneğidir. Aynı zamanda Anadolu kökenlilerin Ermeni nüfusu içindeki ağırlığının da bir işareti olan söz konusu dernekler, geleneksel örgütlenmeye alternatif getirmektedir. Hemşehri dernekleri, dışa açılım sürecinde, Kilise ya da okullar etrafından örgütlenmiş vakıfların egemen olduğu Ermeni kimlik örgütlenmesine bir yenilik getirdi ve bu sürecin etkin aktörlerinden biri oldu.¹⁹

Bir genelleme yapacak olursak; hemşehri dernekleri, birinci kuşak Anadolu göçmeni, çoğu ailesiyle 1965 sonrası özellikle 1970'li yıllarda İstanbul'a yerleşmiş olan, en azından bir kısmı geldikleri yörelerde ya da İstanbul'da sol kimlikle tanışmış ve şu andan 50'li 60'lı yaşlardaki kişilerin yönetiminde aktif oldukları derneklerdir. Bunların birçoğu dünya görüşleri ve siyasal kimlikleri nedeniyle Ermeni Kilisesi'yle, Ermeni muhafazakârlığıyla mesafeli, yüksek düzeyde sekülerleşmiş, Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniler sorunuyla ve Anadolu'da kalan Ermeni tarihsel mirasıyla ilgili, Ermeniliği de -en azından sadece- dini kimlikle tanımlamayan kişilerdir.

Bu anlamda hemşehri dernekleri, bir kimlik örgütlenmesi olarak hem Cumhuriyet dönemi Ermeni örgütlenmesi içinde hem de Yahudi örgütlenmesiyle karşılaştırıldığında oldukça atıptır. Dışa açılma döneminin özgün ve yaygın örgütlenmiş kurumlarıdır. Görüşmecilerimizden Vahan'ın yönetim kurulunda olduğu hemşehri derneğin kuruluş sürecini anlatırken, Devlet kurumları ve yerel yönetimlerle nasıl ilişki kurduklarını açıklaması yeni kimlik örgütlerinin işlevlerini göstermesi bakımından önemlidir:

“Bizim memleketteki mezarlıkla, kiliseyle ilgili bir problem çıktı, 2009'du galiba. O arada aslında hiç aklımızda yokken birden gidelim dedik. Bizim kiliseyle ilgili olarak milliyetçi kökenli bir grup (Türk milliyetçisi) bir araya gelmiş AB'den fon almak üzere bir proje geliştirmiş. Tabii amaç kiliseyi restore etmek falan da değil fondan nemalanmak. Oradaki demokrat arkadaşlar da bizi uyardı 'Burada bir film dönüyor gelin müdahale edin' diye. Hemen 7-8 kişi bir araya geldik ne yapabiliriz onu tartışalım diye. Hepsinin inancını tek tek bilemiyorum ama toplantıya katılanların neredeyse hiçbirinin dinle pek ilgisi yoktu. Ve neredeyse hepsinin de bir sol damarı var. Amacımız kültürel değerleri korumak, böylece atalarımıza olan borcumuzu ödemekti. Sonra Devlete ulaşmak, valiyle görüşmek için dernek kurduk. Valiye, belediye başkanına gidip derdimizi anlattık, girişimi durdurduk. Vali konuyla ilgilendi, Kültür bakanlığı tarafından Kiliseyi restorasyona aldırdı. Sonra madem örgütlendik mezarlığa el atalım dedik. Hala memlekette yaşayan Ermeniler var, onların dini ihtiyaçlarına el attık. Şehirde artık

¹⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi ve Ermeni toplumunda bu derneklerin etkisi için özellikle bkz. ESTUKYAN V., “Hemşehri dernekleri: Ermeni Toplumunda yeni bir dinamik”, Agos, 18 Mart 2012, Dernekleri <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/893/hemseri-dernekleri-ermeni-toplumunda-yeni-bir-dinamik>

faal kilise olmadığı için en azından cenaze törenlerini yapmak amacıyla bir 'son dua yeri' yaptırıldı. Kilise restorasyonunun da, kilisenin vakıfsenedinin de peşindeyiz. Kiliseyi özel günlerde dini törenlerin de yapılabileceği müze, kütüphane gibi fonksiyonel bir yapı haline getirip şehre kazandırmak istiyoruz. Valiyle de böyle anlaştık zaten kilise olarak kalsa senede 3-4 kez açıp kapısına kilit vuracağız. Dernek olarak, Ermenilerle ilgili çeşitli konferansların organizasyonuna katıldık, dernek bünyesinde sosyal medyada Ermeni hemşerilerimizi örgütledik, aktif bir facebook sayfamız var. Yurtdışındaki hemşerilerimizle de irtibat kurduk. Her yıl mutlaka memlekete gezi ve dernek bünyesinde İstanbul'da toplantılar organize ediyoruz.” (Vahan, erkek, 53, hemşehri derneği yönetiminde)

Bir başka hemşehri derneği yönetimindeki görüşmecimizin aktardıkları, hem derneklerin kurulma sürecini anlatması bakımından hem de dini değil, etniklik ve yöresellik üzerinden kimlik algısını ve örgütlenmesini anlatan bir örnek olması nedeniyle önemlidir:

“Derneği kurma amacımızı şöyle anlatabilirim. Ben daha öncesinde göç etmişim ama bizim köy toplu halde 1986'da İstanbul'a göç etti. İstanbul'da Maltepe'den Şirinevler'e kadar dağıldılar. Köyün gerek Müslüman Ermenileri gerek Hristiyan Ermenileri bir araya getirdim ve onlara 'İstanbul çok büyük bir şehirdir; hepimiz içinde kaybolduk, kendimizi kaybetmemek ve birbirimizi tanımak için dernek kurmamız lazım. Gençlerimizin, çocuklarımızın birbirlerini ve kültürümüzü tanınması lazım. Ne dersiniz bu işe?' dedim. Hem Hristiyan hem Müslüman Ermeniler olumlu karşıladılar. Böylece 10 yıl kadar önce derneği kurduk. Geziler düzenliyoruz Güneydoğu'ya; hem kilise gezileri hem kültür gezileri. Kendimiz konferans düzenlemiyoruz ama diğer derneklerinkine gidiyoruz. Bizim köy 1986 yılında İstanbul'a geldiği için eski kuşağın eğitim seviyesi düşük ama gençlerimiz okudu. Hristiyan olan gençlerimizin hepsi Ermeni okullarında okudu, Ermenice öğrendiler”. (Melkon, erkek, 62, hemşehri derneği yöneticisi).

Hemşehri derneklerinin geleneksel vakıflar ve Kilise'yle arasındaki farklar önemlidir. Bu husus, hemşehri derneklerinde üye olmayan ve bunlarla pek ilişki de kurmayan görüşmecilerimiz tarafından da gözlemlenen ve aktarılan bir durum. Genç bir görüşmecimiz, Ermeni vakıflarıyla Ermeni hemşehri derneklerinin farkını şöyle anlatıyor:

“Kilise vakıfları, biraz kiliseler için para toplama derdinde oluyorlar politikayla alakaları yok. Hatta ben insanları politikadan uzaklaştırmaya çalıştıklarını düşünüyorum. Hemşehri derneklerinin ise daha çok politikleştirilmeye, insanları dayanışmaya ittiklerini düşünüyorum”. (Hagop, erkek, 20, Nor Zartonk üyesi, Ermeni Kültür ve Dayanışma Derneği üyesi).

Nor Zartonk ve Ermeni Kültür ve Dayanışma Derneği

Siyasal kimliği belirgin olan Nor Zartonk ve Ermeni Kültür ve Dayanışma Derneği, genel olarak sol kimlikleri belirgin, siyaset yapan gençleri kapsamaktadır. Bunlar, Nor Radyo aracılığıyla medyayı, internet sayfalarıyla da sosyal medyayı etkin kullanan, Ermenice dil dersleri, konferanslar, anma etkinlikleri düzenleyen, dergi çıkaran, az sayıda kişiden oluşan ama etkin gençlik gruplarıdır. Nor Zartonk, aynı zamanda çeşitli araştırmalar, yayınlar yapmakta ve bunları zengin bir arşiv oluşturan internet sayfalarında paylaşmaktadır.²⁰ Her iki örgütlenmenin içinde yer alanlar kişiler önemli ölçüde kesişmektedirler. Bu gençlik grubu, aynı zamanda 1950'li yıllarda oluşan, 1960'lı yıllarda ise önemli ölçüde kesintiye uğramış olan Ermeni sol geleneğini de canlandırmayı amaçlıyor. Yine bu gençler, Ermenilerin sorunlarına karşı çok duyarlı oldukları ama cemaatçi olmadıklarını, yayınlarında buna dikkat ettikleri gibi sol içi tartışmalarda da taraf olduklarını hatta Ermeni olmaktan çok solcu oldukları için Ermeni sorunuyla ilgilendiklerini ya da başka bir deyişle sol kimlikleriyle Ermenilerin sorunlarına müdahil olduklarını özellikle belirtmektedirler.

“Nor Zartonk, 2004 yılında bir mail grubu olarak kuruldu, entelektüel tartışmalar için. Sonra Hrant Dink'in öldürülmesinin ardından ete kemiğe büründü. Ermeni Kültür ve Dayanışma Derneği'ni de 2010'da kurduk... Mesela Türkiye'de 50'lerde çıkan Nor Or Gazetesi çevresi daha çok sosyalist Ermenilerden oluşmuş bir çevre. Bunları da örnek alıyoruz demiyoruz ama ona yakınız. Ya da ne bileyim daha özgün sosyalist gelenekler var. Mesela Türkiye'de, biraz ÖDP, bir yerde işte Sosyalist Umut Derneği... Ermeni olmayan yapılar bunlar. Zaten şimdi HDP'liyiz yani HDP'nin bir birleşeniyiz. Ya şöyle diyeyim ben sana, biz Ermeni olup bunu çıkartmadık. Yani Türkiye'de birçok kimlik hareketinde olduğu gibi biz solcuyduk zaten. Solcu olduk, ondan sonra bu konularla ilgilendik... Ermeni ve solcu olduğumuz için değil ya da Ermeni olduğumuz için değil de solcu olduğumuz ve Ermeni doğduğumuz için, burada böyle bir şeyin de eksikliğini görerek faaliyetlerimize başladık. Bu anlamda örnek aldığımız kişileri Ermeni, Türk oldukları ya da Kürt oldukları için değil daha çok hayat görüşlerinden dolayı, daha demokratik daha özgür, daha eşit bir ülke kurmak istedikleri için örnek alıyoruz. (Murat, erkek, 30, Nor Zartonk üyesi, Ermeni Kültür ve Dayanışma Derneği üyesi).

Genç kuşaktan Ermeniler, Ermenice konuşma alışkanlıklarını büyük ölçüde yitirmiş kişilerden oluşuyor. Ancak gençlerin, yaşlılara göre, Türkiye toplumuyla daha fazla iç içe geçmelerine ve Ermeniceyi büyük oranda unutmuş olmalarına karşın Ermeniliğe daha fazla sahip çıkmalarını, 1990'ların ikinci yarısından

²⁰ Bkz. <http://www.norzartonk.org/>

itibaren yaşanan “normalleşmenin” sonucu olarak değerlendirebiliriz. (Özdoğan, Üstel, Karakaşlı, Kentel, 2009: 455)

Genel olarak faaliyetlere, faaliyetlere katılanların kimliklerine, radyo ve dergi yayınlarına, basın açıklamalarına bakıldığında Nor Zartonk ve Ermeni Kültürü ve Dayanışma Derneği üyelerinin cemaatçilikten uzak durdukları görülmektedir. Toplantılarının, sosyal medyadaki etkinliklerinin herkese açık olması ve daha çok Türkçenin kullanılması, Ermeni olmayanlara da açık olmanın önemsenen bir konu olduğunu gösteriyor. Görüşmecilerimizden Hagop’un anlattıkları, hem Nor Zartonk hem de Ermeni Kültürü ve Dayanışma Derneği’nin söylemi ve bu inisiyatiflerin Ermeni kültürünü tanıtmaya çabaları hakkında önemli bilgiler vermektedir:

“Bu derneğin adı Ermeni Kültürü ve Dayanışma Derneği. Dayanışma da var derneğin isminde. Bunun için toplantılar düzenliyoruz. Ermeni olmayanlar da geliyor; Ermenilik üzerine sohbetler, tartışmalar yürütüyoruz. Bu anlamda Ermeni kimliğini tanıtmaya yönelik çalışmalarımız oluyor, olmalı da. Herkese açık Ermenice dersler veriliyor mesela, bu da önemli bir adım. Hükümet baskı üzerinden politika üretiyor, bu baskı ortadan kalkmalı. Böylece halklar birbirini daha iyi tanır. Ermenice ve tarih atölyeleri yapıyoruz. Gündeme uygun olarak film gösterimleri yapıyoruz. Diasporadan Ermenilerle birlikte sohbetlerimiz oluyor. İnternet üzerinden 1000-2000 takipçimiz var. Ayrıca gazetelerde de etkinliklerimizi yayınlıyoruz. Sosyal medyayı iletişim amacıyla kullanıyoruz.” (Hagop, erkek, 20, Nor Zartonk üyesi, Ermeni Kültürü ve Dayanışma Derneği üyesi).

“...Nor Radyo mesela. Nor Radyo Ermeni’dir, kuranlar Ermeni’dir ama 15 dilde yayın yapmış olan bir radyo istasyonudur. Ermenilerin yanı sıra, sorunu olan herkesin sesi olmaya çalışan, tüm ezilenlerle dayanışan bir radyodur. ‘Nor Zartonk nedir?’ metnini bile birçok defa değiştirdik, giderek daha sol bir yere geldi. Daha önceleri sadece Ermeniler vardı, şimdi sadece Ermeniler yok. Burada herkes solcu da değil, muhafazakâr olanlar da vardı, Süryaniler, Türkler gelmesin diyenler de vardı kuruluş döneminde. Ama zamanla bu konudaki sorunlar aşıldı...” (Murat, erkek, 30, Nor Zartonk üyesi, Ermeni Kültürü ve Dayanışma Derneği üyesi).

Çoğunlukla sol siyasal kimliklere sahip gençlerin oluşturduğu bu dernekler ile bu gençlerin Ermeni bilinci edinmesinde önemli bir etken olan Agos gazetesi, Türkiye’deki farklı kimlik grupları arasında, Türkiye toplumu ile Ermenistan toplumu ve Ermeni diasporası arasında diyalog oluşturmaya önem vermekteler. Hrant Dink’in kişiliğinde simgeleşen, diyalog arayışı, sorunları ve zıtlıkları açıkça dile getirme ve diyalog yoluyla çözme çabası, günümüz Ermeni kimlik örgütlenmelerinin söylem ve pratiklerine de hâkimdir. Yahudilerde modernleşmenin etkisiyle açıklayacağımız bu durumun, Ermeniler örneğinde

modernleşmenin etkisinin yanı sıra, kanaat önderlerinin bir kısmının sol kimliğiyle de açıklanması gerektiğini düşünüyoruz. Ermeni Diasporası ile Türkiye toplumu arasında diyalog zeminini oluşturmak, kendi deyimleriyle “köprü oluşturmak”, bazı önyargıları yıkmak için mücadele etmek aynı zamanda günümüz Ermeni toplumunun kanaat önderlerinin entegrasyon kapasitesini de göstermektedir. Ermeniler, bunu 1990’lı yıllarda 500. Yıl Vakfı’nın yaptığı gibi devlet için lobicilik faaliyetleriyle değil, karşılıklı olarak Ermeni Diasporası (ve Ermenistan) ile Türkiye toplumu arasında iletişim kanalları açarak yürütmeyi tercih etmektedir. Başka bir deyişle, devletlerarasında değil toplumlar arasında köprü kurma çabası içindeler:

“Diaspora konusunda daha çok arabulucu gibi çalışıyoruz burada. Diasporadaki Ermenileri getirmeye çalışıyoruz, burada. Burada onlarla sohbet ediyoruz. Burada Ermeni kimliğini nasıl yaşattığımızı konuşuyoruz. Ermeni okullarının olduğunu, Ermenice okuyup öğrenebildiğimizi anlatıyoruz. En son diasporadan gelen bir Ermeni ile Müslümanlaştırılmış Ermenileri konuştuk, tartıştık. Onlar hakkında çok önyargılılar” (Hagop, erkek, 20, Nor Zartonk üyesi, Ermeni Kültürü ve Dayanışma Derneği üyesi)

“Diaspora artık, Türkiye’deki insanlarla, buradaki sivil toplum kuruluşlarıyla daha farklı ve kolektif bir şeyler yapabileceğini anladı. Çünkü artık burada da bu meseleler üzerinde daha çok söz söyleyen bir sivil toplum dünyası var. Agos sayesinde diasporadakilerin artık demeç vermekte daha istekli ve demeçlerinde daha ılımlı olduklarını söyleyebilirim. Çünkü burada bir şeylerin değişmesi için bir umut ışığı olduğunu anladılar. Ve burada bence Agos’un da çok önemli bir rolü var; bir köprü görevi üstleniyoruz, onların sesini de biz taşıyoruz buraya. Sadece Amerika’dakilerin değil, Ortadoğu’daki Ermenilerin de. Diaspora deyince biz Batıya bakıyoruz ama Doğu da önemli... Agos, aslında onları birleştiren ve seslerini duyurabilecekleri bir nokta oluyor. Ve Agos da onlarla ilgili bir şey yaptığı zaman Türk medyasında da çok büyük bir yankı oluyor.” (Zabel, kadın, 30, Agos yazarı).

Ama Örgütlenme de Yetmiyor: Kaybolmakta Olan Bir Dil ve Asimilasyon Tehdidi

“Ermeni dili, Ermeni’nin evidir, yurdudur: yeri yurdu olmayan ona sığınır, severek, övünerek. Kapıyı kilitleyip, yabancıyı, fırtınayı dışarıda bırakır” (Muşeg İşkhan)

Ermeni toplumu, örgütlü bir toplumdur. Özellikle hemşehri dernekleri ve gençlerin kurdukları dernekler, kimlikle ilgili taleplerle ve “ılımlı eleştirel” olarak niteleyebileceğimiz bir söylemle kamusal alana çıkmaktalar. Buna rağmen,

Türkiye Ermenilerinin kullandığı Batı Ermenicesi ölmekte olan bir dil. Ermeni okullarının, aslında işlevi itibarıyla öyle olmadıkları halde, özel okul statüsünde muamele görüp Devlettten hiçbir yardım almaması önemli bir sorun olarak yaşanıyor. Ders kitabı sorunu da, kültür derslerinin tümünün Türkçe yapılıyor olması da önemli sorunlardan. Bunun yanı sıra, Ermenice yayınların desteklenmemesi ve bu dilin kullanılma alanının azalması sorunu, dilin yaşatılmasını engelliyor. Bu açıdan, Batı Ermenicesi ile Ladino dili çok da farklı bir konumda değil. Batı Ermenicesi UNESCO'nun kaybolma tehlikesi içindeki diller listesine aldığı dillerdendir. Türkiye'de Ermenicenin öğrenilmesindeki engeller dış basında da haber olmaktadır.²¹ Dilin işlevsel hale getirilmesi için Devletin girişimde bulunması, kamusal hizmet veren Ermeni okullarına da devlet okullarına yapılan maddi desteğin sağlanması, ders müfredatlarında bazı değişikliklerin yapılması gerekli görülmektedir. Birçok görüşmeciye göre kimlik dile dayanmaktadır:

“... Ermeni kimliği, dil ve kültüre dayanır. Dil kaybolunca o millet ölür. Ölürsünüz sadece dininizle duramazsınız değil mi? Dilimi kaybedersen, kültürümü kaybedersen ben yok olurum yani dinimle ayakta kalamam... Anadilimi öğreneceğim, kendimi tanıyacağım onun üstüne başka diller öğreneceğim... (Markarit, kadın, 67, bir Ermeni vakfi çalışanı)

Bazı görüşmecilerimiz, Batı Ermenicesinin yaşaması için, gündelik hayatta ve kamusal alanda kullanımının sağlanmasının önemine dikkat çekti. Bu kapsamda, Ermenicenin kullanılan bir dil olması için kamusal desteğin gerekli olduğu ifade edildi:

“Kamusal alanda Ermenice konuşulmuyor, artık Ermeni bir bakkal yok... Ermenice artık gizlice ‘şu pahalı, şu ucuz’ demek için kullanılan özel alan dili haline geldi... Ben Ermenistan’a gittiğimde dilimi geliştirdim, Ermenice düşünmeye başladım. Eğer bir tabelada Ermenice görürsen o dil senin için yaşıyor... Merkezi sınavlar zaten Türkçe. Ermeni liselerinde veliler Ermenice dersten hoşlanmıyorlar, ‘ne gereği var bunun’ diyorlar. Ermeniceyi teşvik ettirecek bir şeyler yapması lazım Devletin... Ermenilerin çoğunlukta olmadığı ama çokça yaşadıkları yerler var; Bakırköy, Şişli, Fatih, Adalar belediyeleri... Buradaki belediye işleri mesela çok dilli olabilir, burada çalışan personel ona göre istihdam edilebilir yani çok dilli belediyeciliğe geçilebilir. O zaman şu olur; Ermenice bilmen sana bir fayda sağlar. Ermenice bu tür girişimlerle teşvik edilebilir. Sistemin insan ilişkilerini etkilediği bir dönemde insanlar ‘Ne işime yarayacak? Faydası ne bana? ÖSS de Türkçe zaten...’ diyorlar. Ama aslında farkında değiller... Oğlan, kız üniversiteye girer, en iyi parayı

²¹ Bu konuda bir örnek için bkz. OĞUZ A. (2012, Kasım), “Apprendre l’arménien en Turquie”, Le Monde Diplomatique.

kazanır ama hala Ermeni kalır mı? Bunu söyleyenler bir de 'Benim çocuğum Ermeni ile evlensin' diyor mesela. Bu da bir çelişki. Çünkü en kolayı seçip, üreme üzerinden, sayı üzerinden devam ettirmek istiyor kendini. Ermeni dediğin bugün artık Hristiyanlaşmış Türk. Kendi kimliğine, kültürüne ne kadar hâkim, bu bir soru işareti. Ancak dinine hâkim çünkü Ermenilik din olarak kodlanıyor. Devlet seni cemaat olarak, din olarak kodluyor, dini cemaat diyor. Sen de bunu kabulleniyorsun zaten, biz dini olarak cemaatiz diyorsun, din din diye gidiyorsun" (Murat, erkek, 30, Nor Zartonk üyesi, Ermeni Kültür ve Dayanışma Derneği üyesi)

Günümüz Ermenileri örgütlü, derneklerin vakıfların çok sayıda üyesi var. Ancak aktif üyelerin sayısı çok değil. Dolayısıyla, kimlik talepleri ve kimlik için verilen mücadeleler kısıtlı sayıda bir grubun çabasına dönüşebiliyor. Bir megapol içinde yaşayan ama çok küçük bir nüfus oluşturan bu etnik grup, hızlı modernleşmenin de etkili olduğu asimilasyon tehdidini gelecekleri için önemli bir kaygı unsuru olarak yaşıyor. Bunun yanı sıra, genel olarak örgütlenmeden ve kimlik hareketlerinden duyulan kaygı, özelde Ermenilerin hala hissettiği tehdit algısıyla birleşip yine önemli bir engelleyici etken olarak ortaya çıkıyor:

"... Kimlik ve kültür aktarımı eskiden vardı. Şu an çok zor; çoğu genç asosyal, apolitik. Herkesin elinde bir bilgisayar, bir cep telefonu kendini yaşıyor sadece... Sosyal etkinlik yapıyorsunuz gelmiyorlar, yani gençler gelmiyor. Dernek kuruyorsun 'faaliyetlerine gelin' ya da 'şurada bir konferans var gidelim' diyorsun, gençler yine yok. Çok az var yani... Eskiden tiyatro etkinlikleri, konferanslar, toplantılar çok daha revaçtaydı... Ancak yeni gençlik örgütlenmeleri de var. Gerçekten tüm gençlerimizin oralara gitmelerini diliyorum ama hakikaten çok ilgisiz kalıyorlar. Bu da bizi çok üzüyor. Bu anlamda [kimlik örgütlenmesi içindeki] azınlık gençleri o gençlerin de azınlığı. O gençleri çok takdir ediyorum, gayret gösteriyorlar. Türkiye gençliği hep böyle, bizimkiler de onların parçasıdır yani..." (Melkon, erkek, 62, Hemşehri derneği yöneticisi).

"... Ermeni gençleri üzerinde kimlik hareketlerinin pek bir etkisi olduğunu düşünmüyorum. Giderek zayıfladığımızı düşünüyorum kimlik bilinci konusunda. Bunun sonucu olarak dilimiz de kaybolma aşamasına girdi. (Hagop, erkek, 20, Nor Zartonk üyesi, Ermeni Kültürü ve Dayanışma Derneği üyesi)

"Hrant Dink'in öldürülmesinden sonra bazı gençler yeni oluşumlara yol açtılar. Dernekler kurdular. 1 Mayıs'ta kendi flamalarıyla yürüdüler. Ama bunlar bu toplumda azınlık. Çünkü hala Ermeniler elinin taşın altına koyacak dirayeti göstermiyorlar. 'Aman çocuğumun burnu kanamasın. Aman hiç gereği yok Türkiye'de yaşıyoruz' diyorlar" (Kirkor, erkek, 61, Agos yazarı)

Bazı görüşmecilerimiz, nüfusun azalmasıyla birlikte zorunlu bir cemaatleşme içine girildiğini ve bu anlamda da Ermeni kimliğinin aşındığı söylemekte. Sayısal azlığın bir çeşit türdeşlik algısı oluşturduğuna dikkat çekmekte. Her ne kadar Ermeni görüşmecilerimiz kendileri için cemaat teriminin kullanılmasından rahatsız olsalar da, cemaate dönüşme riskini dile getirenleri de var. “Cemaat” teriminden en rahatsız olan görüşmecilerimizden biri, günümüzde buna yaklaşılan bir durumun söz konusu olduğunu şu sözlerle belirtiyor:

“Ermeni toplumu çok küçük bir toplum. 60-70 bin kişilik bir toplum. Ve çok üzümlere söylüyorum millet vasfını kaybedip cemaat vasfına yaklaşan bir toplum. Cemaat sözcüğünü kullanmayı hiç sevmiyorum ama bu toplum millet vasfını kaybetti. Hırlısı yok, hırsız yok. Sınıfsal farklılıklar ekonomik bir gerçeklik olsa bile, ideolojik olarak yok. (Kirkor, erkek, 61, Agos yazarı)

Fiilen cemaat olma konusunda “az sayıda kalmış olmanın” etkisinin yanı sıra gruba dışardan gelen ve halen süren tehdit ve/veya tehdit algısı da Ermeni bireyler arasındaki sosyal, kültürel farklılıkları örtebiliyor ve onların cemaat refleksi göstermeleri de önemli etkendir:

“Dışarıda o kadar baskı görüyorsun ki, pahalı cep telefonu olanla sen aynıymış gibi oluyorsun. Çünkü o da Ermeni sen de Ermeni’sin. Bir illüzyon aslında. Ben Ermeni okulunda okudum, karşımızda da Anadolu lisesi vardı. Bize, kızlara laf atarlardı. Okullarımız, kiliselerimiz, mezarlıklarımız hep kalın duvarlar arkasındadırlar...” (Murat, erkek, 30, Nor Zartonk üyesi, Ermeni Kültürü ve Dayanışma Derneği üyesi).

Ancak, Ermeni toplumu, yeni açılan dernekler vasıtasıyla örgütlenmesini güçlendirmiş olsa bile, Ermenilerle ilgili birçok ortak sorun çözülemiyor. Çünkü okulların, vakıfların idaresini son derece güçleştiren cemaatin geleneksel örgütlenmesine Cumhuriyet tarihince vurulan darbeler söz konusu. Bu darbeler, bazılarına göre, Ermeni kimliğinin gelecekte var olma hakkını dahi elinden almaktadır:

“... Meclisimizin alt komisyonları vardı vakıflarla, sağlık, eğitim ile ilgilenen ve bunlarında yasal güvencesi vardı. 1934’de milletvekillerinden imza aldılar “bu meclis gereksizdir” diyerek. Mükâfat olarak da siz alt komisyonları devam ettirin cemaat işleri için dendi. Yani Meclis yok, ama alt komisyonları var. 1960 darbesiyle alt komisyonlar da lağvedildi. Böylece Patrikhane tek ruhani meclisiyle kalakaldı. 33 kilise, 33 vâkıfın her biri özerk, sadece Devlete karşı sorumlular. Patrikhaneye de sadece manevi olarak bağlılar. Yani, Patrikhane kendi kiliselerine hiçbir şey diyemiyor. Patrikhane’nin tüzel kişiliği yok, kendi adına bir araç alamıyor, bankada hesap açtıramıyor. Yani yok. Bu engeller

nedeniyle sorunlarımıza çözüm bulamıyoruz; ortak finansman, projelendirme yapamıyoruz. Bizim en büyük talebimiz örgütlenme hakkımızın verilmesi. Yani cismani meclisimiz olsun, cemaatin genel sorunlarına çözüm üretebilelim, bu bizim hakkımız. Yoksa insan hakkı değil var olma hakkımız elimizden alındı. Yokuz. Artık başka bir sorunumuz yok bizim. Var olma ya da olmama sorunumuz var.” (Gomidas, din adamı, 53).

SONUÇ

Bu metin, 2014-2015 yıllarında İstanbul’da gerçekleştirdiğimiz bir saha araştırmasından elde edilen verilerle oluşturuldu. Bu verilerden hareketle, kimlik örgütlenmelerinin etkin aktörleri aracılığıyla Türkiye Ermenileri ve Yahudilerinin kimlik karşısında konumlanmalarını karşılaştırmalı bir bakış açısıyla tartışmaya çalıştık. Saha çalışmasını niteliksel araştırma yöntemiyle, yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniği uygulayarak ve bu kapsamda toplam 40 kişiyle görüşerek gerçekleştirdik. Her ne kadar çalışmamız kurumsal bağları olan kişilerle yapılan görüşmelere dayanıyor olsa da, bu çalışma, kimlik örgütlenmelerinin kurumsal söylemlerini değil, sözkonusu toplulukların içinde bulunan, etkin topluluk aktörü ve kanaat önderliği özelliği gösteren bireylerin “öznelliklerini” ortaya çıkarmayı hedef almıştır.

Başka bir deyişle bu çalışma, kurumsal tutumları değil toplumsal tepkileri ölçmeyi amaçlayan, kurumsal değil, toplumsal düzlemi önemseyen bir saha çalışmasıdır. Bu nedenle araştırma, derinlemesine görüşme tekniğine dayanan ve görüşmecilerin kimliğini anonimleştiren bir çalışma oldu. Ve yine bu nedenle, Türklük/Türkiyelilik tartışması, gündelik hayatta kimliğin yaşanması, ötekiyle kurulan ilişki, kimliğin tanımlanması ve kimlik stratejileriyle biçimlenen kimlik edinme-kimliklenme süreci, makalenin temel tartışma konuları oldu, tarihsel sürece de bu çerçeveden bakıldı.

Arus Yumul ve Rıfat N. Bali, 19. yüzyıldan Cumhuriyetin ilk on yıllarına uzanan süreçte Ermeniler’de ve Yahudiler’de etkili olan siyasal düşünceleri ele aldıkları “Ermeni ve Yahudi Cemaatlerinde Siyasal Düşünceler” başlıklı ortak makalelerini şu sözlerle bitirirler: “... Yüzyıllardan beri bir yandan devletin otoriter yaklaşımı, diğer yandan halkın ve kamuoyunun gayrimüslimleri zimmi, Cumhuriyet döneminde de zimmi statüsünün değişime uğramış bir devamı olan ‘yabancı’ konumunda görmesi sonucunda gayrimüslimler, neredeyse bir yaşam tarzı haline gelmiş bir refleks ile, daima devletçi ve milliyetçi bir düşünceyi, görünürde benimsemiş oldular” (Yumul, Bali, 2001: 366). Biz, saha araştırması

gözlemlerinden, elde ettiğimiz verilerden ve literatürden hareketle yukarıda sözü edilen bu “-mış gibi yapmanın” yerini “ılımlı eleştirelliğin” aldığını gözlemliyoruz. Bu bağlamda, kimliğiyle toplum içinde yer alma ve asimile olmaksızın hatta asimilasyona direnerek kamusal alana çıkma çabasının giderek zemin kazandığını iddia ediyoruz.

Türkiye Yahudilerinin ve Ermenilerinin, Türkiye toplumu içindeki konumlarında ve toplum tarafından algılanmalarında, her iki kimlik hareketi içinde etkin olan birey ve grupların toplumsal-siyasal kökenlerinden kaynaklanan farklar var. Ancak, Cumhuriyet tarihi boyunca diğer gayrimüslimlerle birlikte benzer sorunlar yaşayan bu kimlik grupları, eşzamanlı olarak, 1990’lı yıllarda dışa açılma süreci yaşamışlardır. Bu sürecin ilk yıllarındaki aralarındaki belirgin farklılıklara karşın, son yıllarda Yahudilerin, Ermenilerin “ılımlı eleştirelilik”lerine yaklaşarak yenilenen bir kimlik stratejisi içine girdiklerini gözlemlemekteyiz. Yine, Ermenilerde çok açık bir şekilde baskın olan Türkiyelilik algısı giderek Yahudilerde de zemin bulmaya başlamış olduğunu gözlemliyoruz. Her iki grubun da entegrasyon sorunları bulunmamaktadır. Yahudilerin ve Ermenilerin temel sorunları, kimlikleri ve kültürel değerlerini koruyabilmek, toplumsal-siyasal bağlamda eşit yurttaşlar olarak kabullenilmektir.

Her iki kimlik grubu için de ortak kimlik değerleri olarak din ve dil öne çıkmaktadır. Dinsel açıdan daha homojen olan ve Ladino dilini neredeyse yitirmiş olan Yahudiler için Musevilik ve Hahambaşılık son derece önemlidir. Batı Ermenicesinin çok zayıfladığı ama hala birleştirici unsurlardan olmayı sürdürdüğü, dinsel açıdan da görece heterojen olan Ermeniler için din olgusu Yahudilere göre daha az önemli olsa da, Hristiyanlık ve Ermeni Patrikhanesi, kimliğin temel taşları olmayı sürdürmektedir. Bu anlamda Yahudiler ve Ermeniler fiili bir cemaat olma durumu da yaşamaktalar.

Halen süren dışa açılmanın, yani topluma entegrasyonu gizlenerek değil kimliği koruyarak ve tanıtarak yürütme sürecinin önünde, Ermenileri ve Yahudileri topluma yabancılaştıran son derece önemli engeller var. Bu süreç, medyada, gündelik yaşamda sözlü şiddetin ve nefret söyleminin, vakıfların sorunlarının sürdüğü bir dönemde yaşanmaktadır. 2003 sinagog saldırıları, 2007 Hrant Dink Cinayeti ya da 2013 Sevag Balıkcı gibi fiziksel şiddet örnekleri geçmişin travmalarını yeniden canlandırmakta, yeni travmalar oluşturmaktadır. Sembolik ve fiziksel şiddet, kurumsal ve toplumsal ayrımcılık ve asimilasyon tehdidi algısı bu kimliklerin dışa açılma sürecine rağmen doğallaşabilmelerini önlemektedir. Millet sisteminden gelen cemaat içi kurumsal yapılar tahrip edilmiş olduğundan ve yerine hiçbir şey ikame edilemediğinden, Yahudi ve Ermeni kimlik ve kültürünün varlığının sürdürülmesi için gereken birçok düzenleme yapılamamakta, vakıflar arasında koordinasyon kurulmasında zorlanılmaktadır.

Görüşmecilerimizin çoğu, Ermeni ve Yahudi kimliklerinin normal koşullarda yaşamını sürdürmesi için; eşit yurttaşlığın sağlanıp nefret söyleminin sona erdirilmesinin gerekli olduğunu ifade ettiler. Bunun yanı sıra, Ermeni ve Yahudi kültürlerinin varlıklarını sürdürmesi için kamusal desteğin sağlanmasının gerektiğini de belirttiler. Dışlanma algısı halen güçlüdür; Ermeni ve Yahudilerde dışa açılma sürecinin artarak sürmesini bu gruplarda dışlanma kaygısının bitmiş olmasıyla değil de dışlanmaya karşı daha etkin mücadele edilmesi gerektiği yönünde bir anlayış birliğiyle açıklamak daha doğru olacaktır. Ermeniler ve Yahudiler arasında, haklarını elde etmek için sorunlarını kamuoyuna duyurmanın ve özellikle hukuk alanında mücadele etmenin gerektiği anlayışı gitgide güçlenmektedir. Bu satırların yazıldığı sırada henüz Kamp Armen'in iadesi sorunu çözülmemişti, Tuzla'daki kampta direniş sürmekteydi...

KAYNAKÇA

AKGÖNÜL, S. (2009), “Seni Bir Tek Sessizliğin Kurtarabilir’ Azınlık Kimliğinin İfadesi: Türkiye’de Toplumsal ve Hukuki Engeller”, Koçak Taner, Doğan Taylan, Kutluata Zeynep (der), Türkiye’de İfade Özgürlüğü, İstanbul: BGST yayınları, s. 212-230.

AKGÖNÜL, S. (2011), Azınlık: Türk Bağlamında Azınlık Kavramına Çapraz Bakışlar, İstanbul: BGST Yayınları.

BALİ, R.N. (2001), “Türkiye’de Yahudi Azınlığı İçinde Farklı Olmaya Çalışmak”, in AVCI N., DERMAN D., KIRCA S., YUMUL A. (der.), Dışarıda Kalanlar, Bırakılanlar, İstanbul: Bağlam Yay., s.119-131.

BALİ, R. N. (2009), Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Devlet’in Örnek Yurttaşları (1950-2003), İstanbul: Kitabevi Yayınları.

BALİ, R. N. (2010), Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri. Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945), İstanbul: İletişim Yayınları.

BARTH, F. (1995), « Les groupes ethniques et leurs frontières », in POUTIGNAT P ve STREIFF-FENART J., Théories de l’ethnicité, Paris: PUF, p.203-249.

BASTIDE, R. (1994), « Acculturation », in Encyclopédia Universalis, vol I, s. 115.

BİLGİN, N. (1998), “Cumhuriyet Kimliği ve Yurttaş Kimliği”, in ÜNSAL A. (der.), 75 Yılda Tebaadan Yurttaş’a doğru, İstanbul: İstanbul Tarih Vakfı.

BLANCHET, A., GOTMAN A. (1992), L’enquête et ses méthodes : l’entretien, Paris : Eds. Nathan.

CANDAU, J. (1998), Mémoire et identité, Paris : PUF, 1998.

CUCHE, D. (2001), La notion de culture dans les sciences sociales, Paris: Editions de la Découverte.

ÇAĞAPTAY, S. (2009), Türkiye’de İslam, Laiklik ve Milliyetçilik. Türk Kimdir?, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

ÇAĞAPTAY, S. (2009), Türkiye’de İslam, Laiklik ve Milliyetçilik. Türk Kimdir?, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

DÜNDAR, F. (1999), Türkiye Nüfus Sayımında Azınlıklar, İstanbul: Doz Yayınları.

ESTUKYAN, V., “Hemşehri dernekleri: Ermeni Toplumunda yeni bir dinamik”, Agos, 18 Mart 2012, Dernekleri <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/893/hemseri-dernekleri-ermeni-toplumunda-yeni-bir-dinamik>

GALLISSOT, R. (1987), Maghreb-Algerie: Classe et nation, Paris: Arcantere

GOFFMAN, E. (1976), Stigmaté : les usages sociaux des handicaps, Paris: Les Editions de Minuit.

HALBWACHS, M. (1994), Les cadres sociaux de la mémoire, Paris: Éditions Albin Michel.

KOKOREFF, M. (2003), La Force des Quartiers, Paris : Eds. Payot & Rivages.

KOMŞUOĞLU, A. (2007), “Türkiye Ermenilerinin Siyasal Tutum ve Davranışları Üzerine Notlar”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 62, sayı 1, s.149-164. URL: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/929/11587.pdf>.

KOMŞUOĞLU, A. (2008), “Anadolu’dan İstanbul’a bir göç hikayesi”, Türkoloji Kültürü, C.1, no:1, s.89-104.

KOMŞUOĞLU, A., ÖRS B. (2011), “Kimliği Unutulmayanlarla Kurgulamak: Anadolu Ermenilerinin İstanbul’a Göçü”, in NEYZİ Leyla, Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye’de Bellek Çalışmaları, İstanbul: Türkiye İş Bankası yay., s. 217-245.

KORUCU, S., NALCI A. (2014), 2015’den 50 yıl önce 1965, İstanbul: Ermeni Kültür ve Dayanışma Derneği yayını.

KURTOĞLU, A. (2005), « Mekansal Bir Olgu Olarak Hemşehrilik ve Bir Hemşehrilik Mekanı Olarak Dernekler », European Journal of Turkish Studies. URL : <http://ejts.revues.org/375>

KÜMBETOĞLU, B. (2005), Sosyoloji ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma, İstanbul: Bağlam yay.

LEBARON, F. (2014), 35 grandes notions de la sociologie, Paris : Eds. DUNOD.

LEVİ, A. (2010), Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler: Hukuki ve Siyasi Durumları, İstanbul: İletişim Yayınları.

MARTI, P. (2008), « Identité et stratégies identitaires », EMPAN, no:71, s.56-59.

MASSICARD, E. (2002) « Etre pris dans le mouvement. Savoir et engagement sur le terrain. Partie 1 », Cultures & Conflits, n°47, s. 117-143.

MUCHIELLI, A. (2003), L’Identité, Paris: PUF.

OĞUZ A., “Apprendre l’arménien en Turquie”, Le Monde Diplomatique. 2012, novembre.

ORAN B., (2006), “Türkiye’de Ermeni Kimliğinin Yeniden yapılanması ve Agos Gazetesi”, Eğitim-Bilim-Toplum Dergisi, cilt 4, sayı 16, s.146-157.

ÖZDOĞAN, G. G., ÜSTEL, F., KARAKAŞLI K., KENTEL, F. (2011), Türkiye’de Ermeniler. Cemaat-Birey-Yurттаş, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

SIMON, P-J. (1999), La Bretonnité. Une ethnicité problématique, Rennes: Presses Universitaire de Rennes.

ŞİMŞEK, S. (2004), “New Social Movements in Turkey since 1980”, Turkish Studies, Volume 5, Issue 2, s.111-139.

TABOADA-LEONETTI, I. (1998), “Stratégies identitaires et minorités : le point de vue du sociologue”, in CAMILLERI, C., KASTERSZTEIN, J ; LIPIANSKY, E-M. ; MALEWSKA-PEYRE, H. ; TABOADA-LEONETTI, I., Les Stratégies Identitaires, Paris: PUF, p.43-83.

TOUMARKINE, A. (2005), « Le développement des associations de hemşehri en Turquie (1933-2003) à l’échelle nationale et départementale », European Journal of Turkish Studies, URL : <http://ejts.revues.org/409>

YILDIZ, S. (2015), “Asimile Olma, İç Kapanma, Kimliklenme: Cumhuriyetten Bugüne Türkiye Yahudilerinin Kimlik Stratejileri”, Alternatif Politika, Cilt 7, Sayı 2, s. 264-297. URL: <http://alternatifpolitika.com/page/docs/haziran2015/7-S%C3%BCheylaYILDIZ.pdf>

YUMUL, A., BALI R.N. (2001), “Ermeni ve Yahudi Cemaatlerinden Siyasal Düşünceler”, in Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, Cilt 1, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, İstanbul: İletişim Yay., s.362-366.